

Strasburq, 2 mart 2006.

ACFC/25 Doc (2006) 002.

**MİLLİ AZLIQLARIN MÜDAFİƏSİ ÜÇÜN ÇƏRÇİVƏ
KONVENSIYASINA DAİR MƏSLƏHƏT KOMİTƏSİ**

**Milli Azlıqların Müdafiəsi Üçün
Çərçivə Konvensiyası Altında Təhsilə Dair Şərh**

Bu şərh Məsləhət Komitəsinin 2 mart 2006-cı ildə keçirilmiş 25-ci sessiyasında qəbul edilmişdi. Şərhi Məsləhət Komitəsinin Vitse Prezidenti xanım Alhanasia Spiliopolou Akermart hazırlamışdı. Məsləhət Komitəsi müstəqil ekspertlərin məsləhətlərini bir neçə halda nəzərə almışdır.

MÜNDƏRİCAT

Xülasə	4
I Hissə. Giriş	6
1.1. Şərhin məqsədi.....	
1.2. Çərçivə Konvensiyası Beynəlxalq İnsan Hüquqları vasitələrinin ayrılmaz bir hissəsidir.....	
1.3. Təhsilin məqsədi.....	
1.4. Çərçivə Konvensiyasının 4-6-cı maddələrinin mühümlüyü.....	
II Hissə. Çərçivə Konvensiyasının təhsillə bağlı xüsusi müddəaları	
2.1. Çərçivə Konvensiyasının 12-ci maddəsi.....	
2.1.1. İzahedici Hesabat.....	
2.1.2. Əsas məsələlər.....	
2.2. Çərçivə Konvensiyasının 13-cü maddəsi.....	
2.2.1. İzahedici hesabat.....	
2.2.2. Əsas məsələlər.....	
2.3. Çərçivə Konvensiyasının 14-cü maddəsi.....	
2.3.1. İzahedici hesabat.....	
2.3.2. Əsas məsələlər.....	
III Hissə. Milli azlıqlara və mədəniyyətlərarası təhsilə təsir edən başlıca mülahizələr	
Əlavə: Məsləhət Komitəsinin İlkin Ümumi rəyində ünvanlandığı təhsil məsələlərinin inventarı.....	

Xülasə

Şərh üç hissədən ibarətdir.

I Hissə Giriş - Girişin əsas mühüm hissəsi azlıqların təhsili sahəsində Çərçivə Konvensiyasının 4, 5 və 6-cı Maddələrinin münasibliyini müzakirə edən 1.4 Bölməsidir. Bu hissənin şərhində göstərilir ki, Çərçivə Konvensiyası azlıqlara mənsub insanlara təkcə keyfiyyətli, ibtidai təhsili deyil, o cümlədən orta təhsildən ümumi və bərabər hüquqla istifadə etmək təminatı verir. Çərçivə Konvensiyası həm də uşağın bacarıq və şəxsiyyətini inkişaf etdirmək, uşağın təhlükəsizliyinə təminat vermək, şagird və valideynlərin dil, din, fəlsəfi istəklərinə cavab vermək üçün onları razı salacaq şəkildə təhsil qurulması məqsədilə standartların hazırlanmasına uyğundur.

Təhsillə bağlı Çərçivə Konvensiyasının müddəaları mədəniyyətlərarası təhsil sahəsində bütün planlaşdırma və fəaliyyət zamanı nəzərdə saxlanılmalıdır. Mədəniyyətlərarası təhsilin məqsədi eyni cəmiyyətdə yaşayan müxtəlif qruplar arasında qarşılıqlı anlaşma, əlaqələr və fəaliyyəti yaxşılaşdırmaqdır.¹ Azlıqda olan xalqların təhsili ilə bağlı çoxsaylı məqsədlərin effekti və mədəniyyətlərarası təhsil, o cümlədən Çərçivə Konvensiyası ilə digər insan hüquqlarını qoruyan vasitələr arasındakı əlaqələr girişdə müzakirə olunmuşdur.

II Hissə - Şərhin əsas hissəsi Çərçivə Konvensiyasının 12-14-cü maddələrinə həsr edilmişdir. Burada şərh müddəalara əsasən verilir. Oudur ki, 12-ci maddəyə görə bərabər təhsil almaq hüququ üçüncü məsələ kimi gəlir, hətta baxmayaraq ki, artıq bu məsələyə Maddə 4-də toxunulmuşdur. Bu maddə qanun qarşısında, ümumiyyətlə, diskriminasiyanı qadağan edir və bərabərliyə təminat verir. Əhatə olunan məsələlər göstərir ki, uyğun müddələrə müstəqil normativ məzmun verilmişdir ki, bu da Dövlət Tərəfləri və qərar qəbul edənlərə əhəmiyyətli məsləhətlər verir. Şərhdə səhifənin aşağısında xüsusi Dövlət Hesabatları və Məsləhət Komitəsinin rəylərinə dair qeydlər var. Bunlar müəyyən məsələnin baş verdiyi bütün hallar barəsində mükəmməl məlumat deyildir. Onlar qeyd olunmuş məsələ haqqında seçilmiş təsvir verir. Bu hissə milli azlıqlara mənsub insanlara yönəlmiş təhsil məsələlərinin planlaşdırılması və yerinə yetirilməsi ilə məşğul olan müxtəlif beynəlxalq təşkilatların daxilində təkmilləşmiş əsas prinsiplərlə başa çatır.

III Hissə Məsləhət Şurasının azlıqlara və mədəniyyətlərarası təhsilə təsir edən əsas mülahizələrinin siyahısını təklif edir. Bundan Dövlət Tərəfləri planlaşdırma, yerinə yetirmə və təhsil siyasətinin qiymətləndirilməsi, milli azlıqlara mənsub insanlar üçün onun mühümlüyünü müəyyən etmək məqsədilə istifadə edə bilərlər. Bu hissə Şərhdə qaldırılmış başlıca məsələlərin xülasəsini verir.

Əlavə Məsləhət Şurasının İlkin ümumi rəyində ünvanlandığı təhsil məsələlərinin inventarından ibarətdir. Təcrübədə Məsləhət Komitəsi öz icmalına bu inventarı

¹ «çoxmədəniyyətlik» və «mədəniyyətlərarası» təhsil anlayışı ilə tanış olmaq üçün Maddə 12, bölmə 2.1.-ə bax.

inkişaf etdirməklə azlıqların təhsili sahəsində başlamışdı. Bu əlavə ondan milli azlıqların və mədəniyyətlərarası təhsilin müzakirəsində istifadə üçün deyil, münasibətlərin siyahısı kimi faydalı vəsait ola biləcəyi ümidi ilə qoşulmuşdur. Bu həmçinin azlıqların təhsilinə dair alternativ hesabatlar hazırlamaq istəyən qeyri-hökumət təşkilatları üçün də faydalı vasitə ola bilər. Oxucular görəəcəklər ki, Şərh İnvəntorda işlənmiş strukturun prinsiplərinə uyğun verilmişdir.

I HİSSƏ. GİRİŞ

Bu gün təhsilə öz-özlüyündə bir məqsəd kimi baxılır. Bununla yanaşı, təhsil biliyi, münasibətləri, dəyərləri ötürmək üçün güclü bir vasitədir. Çərçivə Konvensiyasında heç bir məsələyə üç xüsusi müddəyə qədər yer verilməmişdi. (Onun II bölmədəki on altı operativ müddəasından olan 3 xüsusi müddəası). Bunlar Maddə 12-14-dür. O cümlədən, Maddə 6-da bərabərlik və mədəniyyətlərarası dialoqlarla bağlı ümumi müddələrdə təhsilə dair dəqiq məlumatlar olur.

Son illərdə Milli Azlıqların Müdafiəsi üçün Çərçivə Konvensiyasına dair Məsləhət Komitəsi xüsusi mövzularla bağlı təcrübə və fikirləri bir yerə toplamaq ehtiyacının olduğunu dəfələrlə müzakirə etmişdi. Bu debatın ən yaxşı nəticəsi 2003-cü ildə Çərçivə Konvensiyasının qüvvəyə minməsinin 5-ci ildönümündə oldu.² Müzakirə olunan üç mövzu: iştirak, media və təhsil idi. Bu üç sahədə Məsləhət Komitəsi qərara aldı ki, təhsil sahəsinin təcrübələrini dərinlən təhlil etsin.

Bu Şərhin məqsədi 5 fərqli lakin bir-birilə əlaqəli məsələləri əhatə etməkdir:

- Şərh təhsil hüquqları və onlar üçün işləyən Məsləhət Komitəsinin təcrübələrini (əsasən Çərçivə Konvensiyasının 12-14-cü maddələri), o cümlədən Məsləhət Komitəsinin Maddə 6(1)-də göstərilədiyi kimi dözümlülük və mədəniyyətlərarası dialoqlarda təhsilin rolu ilə bağlı təcrübəsini xülasə halına salır. Hazırkı Şərh əsasən Maddə 12 və 14-ün üzərində dayanır. Çünki bu iki maddə Birinci Monitoring Dövründə təhsil sahəsində Məsləhət Komitəsinin monitoring fəaliyyətinin nüvəsini formalaşdırır.
- Bu Dövlət Hesabatlarında mövcud olan informasiyanın mühümlüyünü və müxtəlif məzmunlarda istifadə olunan geniş spektrli həll yollarını göstərir. Avropanın müxtəlif ölkələrindən olan Dövlət Tərəfləri Çərçivə Konvensiyasının yerinə yetirilməsinin əhatəli formasını təklif edir və bu şərhə qaldırılan müxtəlif spesifik məsələlərin gələcəkdə təkmilləşməsinə icazə verir.
- Şərh həm Məsləhət Komitəsinin işində, həm Çərçivə Konvensiyasının yerinə yetirilməsində, həm də Dövlət Tərəflərinin məlumatlarında, o cümlədən digər insanların (buraya qeyri-hökumət təşkilatları və institutları daxildir) fəaliyyətində daha çox diqqəti cəlb edən məsələləri müəyyən edir.
- Şərhə cəhd edilir ki, Məsləhət Şurasının işi və mülahizələri daha geniş beynəlxalq müzakirələrə çıxarılsın.
- Şərh azlıqlar və mədəniyyətlərarası təhsil sahəsində Məsləhət Komitəsinin qarşılaşdığı gərginlikləri ön plana çəkir və məsələyə cəlb olunan tərəflərin – Dövlət Tərəflərinin, onların hökumətlərinin, azlıqda olan valideynlər, tələbələr və şagirdlərin ehtiyacına düşünərək yanaşmasına çalışır.

Bu Şərh Məsləhət Komitəsinin spesifik ölkələrlə bağlı şərhələrini, həmçinin, Məsləhət Komitəsinə təqdim olunmuş Dövlət Hesabatlarını və digər mənbələri toplayır ki, bununla da Şərhin hər bölməsinə daxil olmuş nəticələri təsdiq etmiş olur.

² Konvensiyanın Hesabatı 2004-cü ildə Avropa Şurası tərəfindən «Çərçivənin doldurulması: Milli azlıqların müdafiəsi üçün Çərçivə Konvensiyasının monitoringinin 5 illiyi» adı ilə çap olundu. ISBN № 92-871-5472-2.

Məsləhət Komitəsi ümid edir ki, bu Şərh Dövlət Tərəflərinə, Çərçivə Konvensiyasına və təhsildə uyğun fəaliyyət göstərən şəxslərə təcrübi məsləhətlər verəcəkdir. Fəaliyyət göstərən bu insanlara təhsil işçiləri, şagird, yaxud tələbələr və onların valideynləri³, azlıqlar və onların təşkilatları, mərkəzi, yerli və regional rəhbərlər daxildir. Bununla belə başlanğıcdan aydın olmalıdır ki, təhsilin çoxsaylı məqsədlərinə dair mülahizələrdə və çoxsaylı faktiki vəziyyətlərdə bu sahəyə məxsus problemlərin həlli üçün bir qayda yoxdur.

Hazırkı Şərhin məqsədi Çərçivə Konvensiyasının əhatə etdiyi azlıqların bütün cəhətləri və mədəniyyətlərarası təhsili mükəmməl təhlil etmək deyildir.

Şərhin məqsədi Məsləhət Komitəsinin birinci dövr monitorinqdəki təcrübəsini xülasə halına salıb onun işində üzləşdiyi ən kritik məsələləri vurğulamaqdır. İkinci dövr monitorinq ola bilər ki, birinci monitorinq dövründə nəzərə çarpmayan məsələləri əhatə etsin⁴.

Şərhin mərkəzində Çərçivə Konvensiyasının tarazlaşdırma rolu durur. Bir tərəfdən mədəniyyətin saxlanması, inkişafı və milli azlıqlara mənsub şəxslərin müəyyən edilməsinin mühüm elementləri, digər tərəfdən onların yaşadıkları cəmiyyətə sərbəst inteqrasiyası və iştirakı durur. Məsləhət Komitəsi ümid edir ki, hazırkı Şərhdən Dövlət Strukturunun münasib təhsil siyasətinin yerinə yetirilməsi və dizaynında vasitə kimi istifadə edilə bilər. Şərhdən həmçinin Dövlət Strukturları ilə birinci monitorinqdə təkmilləşdirdiyi nəzərdə tutulan dialoqdan da istifadə edilə bilər.

1.2. Çərçivə Konvensiyası Beynəlxalq insan hüquqları Vasitələrinin ayrılmaz hissəsidir

Milli azlıqlar, onların hüquqları, bu azlıqlara mənsub insanların azadlıqlarının müdafiəsi Çərçivə Konvensiyasının Maddə 1-də göstərildiyi kimi, insan hüquqları beynəlxalq müdafiəsinin ayrılmaz hissəsidir:

«Milli azlıqlar, onların hüquqları, bu azlıqlara mənsub insanların azadlıqlarının müdafiəsi insan hüquqları beynəlxalq müdafiəsinin ayrılmaz hissəsidir və bu da beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsinə daxildir».

Bu o deməkdir ki, azlıqların təhsil almaq hüququ və təhsildəki hüquqları, Çərçivə Konvensiyasının təminat verdiyi kimi, təhsil hüququnun ayrılmaz hissəsidir. Bu hüquqlar İnsan Hüquqlarının Universal Deklarasiyası, İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqların Beynəlxalq Razılaşması, Uşaq Hüquqlarının Konvensiyası, Qadınlara qarşı yönələn bütün Diskriminasiya Formalarının Ləğv edilməsi Konvensiyası, Təhsildə Diskriminasiyaya qarşı UNESCO Konvensiyası, İnsan Hüquqları və Fundamental Azadlıqlara dair Avropa Konvensiyası və Yenidən İşlənmiş Avropa Sosial Qanunu daxil olmaqla beynəlxalq vasitələrin bir sıra xüsusi müddəaları ilə möhkəmlənmişdir.

³ Şərh təkcə uşaqların təhsilini deyil, həm də yaşlı adamların, gənc tələbələr və s. yaşlı tələbələrin təhsilindən bəhs edir.

⁴ Bu səbəbdən də Şərh ancaq birinci monitorinq dövründən olan materiallara üstünlük verir.

Bu əsasnamələrin əhatə etdiyi bir neçə müxtəlif hüquqlara aşağıdakılar daxildir:

- pulsuz və məcburi ibtidai təhsil prinsipi;
- təhsildən bərabər hüquqla istifadə etmək və təhsil sistemi daxilində bərabər hüquqlu imkanlar;
- valideynlərə öz dini, əxlaqı və fəlsəfi baxışlarına uyğun uşaqlarına təhsil növünün seçilməsində verilən azadlıq;
- fərdlər və hüquqi şəxslərin öz təhsil təşkilatlarını yaratmaq hüququ;
- mühacir işçilər və onların ailələrinin dil öyrənmək hüququ.

Milli azlıqların təhsil hüquqlarına dair çoxlu sayda məlumatı, həmçinin ATƏT-in Milli Azlıqların Təhsil Hüquqları ilə bağlı Haaqa Təvsiyələri sənədində tapmaq olar. Təhsildə milli azlıqların dil məsələlərinə dair əlavə məlumat Regional, yaxud Azlıqların Dilləri üçün Avropa Nizamnaməsində vardır.

Çərçivə Konvensiyası «milli azlıqlara mənsub insanlara» hüquqlar verir. Bu aydındır ki, bu insanlar kişilər, qadınlar, uşaqlar, yaxud da yaşlılar ola bilər. Doğrudan da konvensiyanın bu müddəaları təkcə sosial fəaliyyətə deyil, həmçinin təhsilə və geniş mənada təhsil sisteminə üstünlük verir. Son illərdə Məsləhət Komitəsi müxtəlif milli azlıqlara mənsub insanlara, yaxud azlıqda olan qrupun daxilindəki qruplara, kişilərə, qadınlara, vətəndaşa, vətəndaş olmayan insanların hüquqlarındakı dəyişən uyğunluğa həssaslıqla yanaşır.⁵

Bununla belə Çərçivə Konvensiyası təkcə azlıqların təhsil alma hüquqları və xüsusilə müəyyən növ təhsillə məşğul olmur. Eyni dərəcədə mühüm olan milli azlıqların dilləri, mədəniyyətləri və ənənələri ilə bağlı əhalinin əksəriyyətini bilik və məlumat almağa ruhlandırmaqdır.⁶ Sonra, Maddə 14 (3)-də qeyd olunur ki, milli azlıqlara mənsub insanlara verilən təhsil hüquqlarına görə onların dilinin öyrənilməsi və tədrisi Dövlətin rəsmi dilinin öyrənilməsi və tədrisinə maneə olmamalıdır.

Artıq yuxarıda qeyd etdik ki, təhsil hüququ özlüyündə bir hüquqdur, lakin bu digər bir çox hüquqlardan – iştirak, söz azadlığı, birləşmə və s. tam bəhrələnmək üçün ilkin şərtidir. Bu səbəbdən də Çərçivə Konvensiyasının insan hüquqları əsasnamələrinin əlaqəsində mühüm rolunu milli azlıqlara mənsub insanların hüquqlarının tam spektrinin təminatçısı olmasıdır.

⁵ Məsələn, Slovakiya Respublikası özünün (ACFC/SR (99) 8 sayılı) Dövlət Hesabatında Roma qadınları üçün xüsusi təhsil cəhdləri barədə məlumat verir. Birləşmiş Krallığın (ACFC/SR (99) 3 sayılı) Dövlət Hesabatında Birləşmiş Krallıqlar qeyd etmişdi ki, «Hökumət etnik azlıqda olan şagirdlərin, xüsusilə də məktəbdən çıxarılan Afrika-Karibialı oğlanların qayğısını çəkir» Məsləhət Komitəsi Birləşmiş Krallıqların ACFC/İNF/OP/İ (2002) 006 ali təhsil almaqla bağlı hesabatına dair mülahizəsində göstərir ki, «müəyyən etnik qruplar yaxşı təmsil olunduqları halda ..., digər qruplar, Banqladeşli qadınlar, Afrikalı və Afrika Karibialı kişilər olduqca zəif təmsil olunurlar. (paraqraf 85).

⁶ Məsləhət Komitəsinin Kipr haqqında rəyinə, ACFC/İNF/OP/İ (2002), 4, paraqraf 30-a baxın. Digər rəylərdə xüsusi peşə qruplarına məxsus insanların təhsilə olan ehtiyacı qabarıq verilmişdir. Bu Məsləhət Komitəsinin Albaniyadakı rəyi haqqındadır. ACFC/İNF/OP/İ (2003) 004-də Məsləhət Komitəsi hüquq mühafizə orqanları işçilərinin, hakimlərin, Roma və Misir icmalarının vəziyyəti və ehtiyaclarına görə medianın dözümlülüyünü gücləndirmək üçün təhsilə ehtiyacları olduğunu vurğulayırlar (paraqraf 94).

Təhsil sahəsində planlaşdırma və fəaliyyət üçün müxtəlif forumlarda görülən işi nəzərə almaq lazımdır. O cümlədən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Monitoring Heyətinin Razılaşması, Təhsil Hüquqlarına Dair BMT-nin Xüsusi Mühazirəsi, İnsan Hüquqlarının Avropa məhkəməsi və Avropa Şurasının Heyəti (Regional və Milli azlıqların Dilləri üzrə Avropa Nizamnaməsinin Ekspertlər Komitəsi tərəfindən monitoringi, məktəb, məktəbdən kənar fəaliyyət, Ali təhsil və onun Dil Siyasəti bölməsinin rəhbərliyi kimi). Təhsil almaq və təhsildəki hüquqlar, həm də insan hüquqlarının öyrənilməsi və xüsusilə də davam edən İnsan Hüquqları Təhsili üçün Dünya proqramına dair Dövlətlərin götürdüyü öhdəliklərin geniş məzmununa daxil olmalıdır.⁷

1.3. Təhsilin məqsədi

Müxtəlif cəmiyyətlərdə təhsilin məqsədi bizə icazə verir ki, Çərçivə Konvensiyası daxilində təhsilə çoxlu və bəzən ziddiyyətli məqsədləri olan sahə kimi baxaq ki, burada da yoluna qoyulma və tarazlaşma tələb olunur. Təhsildə çoxlu müxtəlif vasitəçilər var: bunlar təhsil almışlar, təhsil alanlar, valideynlər, azlıqda olan qruplar, yerli, regional və mərkəzi rəhbərlikdir. Onların ehtiyac və niyyətləri fərqlənə bilər. Onların ehtiyacları mümkün hədd daxilində qiymətləndirilir və ödənilir.

Uşaq Hüquqlarının Konvensiyası uşağın ehtiyaclarını və arzularını ön plana çəkir. Bu əhəmiyyətlik əvvəlki sənədlərdə göstərilməmişdir. Bu təhsil sahələrinin çoxunda mühümdür. Bu sahədəki sənədlər əvvəllər uşaqların baxışlarına deyil, valideynlərin və təhsil işçilərinin maraqlarına üstünlük verirdi.

Təhsilin məqsədi Uşaq Hüquqları Konvensiyası Maddə 29-da geniş verilmişdir. Burada qeyd olunmuşdur:

1. «Dövlət Tərəfləri» razıdır ki, uşağın təhsili aşağıdakı kimi yönəlsin:
 - (a) Uşağın şəxsiyyəti, istedadı, əqli və fiziki qabiliyyətləri onun tam potensialı həcmində inkişaf etdirilməlidir;
 - (b) İnsan hüquqları və fundamental azadlıqlara, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində qorunub saxlanılan prinsiplərə hörməti inkişaf etdirilməlidir;
 - (c) Uşağın valideynlərinə, öz mədəniyyətinə, dilinə və dəyərlərinə, uşağın yaşadığı ölkənin milli dəyərlərinə, uşağın əslən olduğu ölkəyə, ona mənsub sivilizasiyadan fərqli sivilizasiyaya hörməti inkişaf etdirilməlidir;
 - (d) Uşaqlar müstəqil cəmiyyətdə məsuliyyətli həyat yaşamaq üçün, anamlı olmaq, sülh, düzümlülük, cinsi bərabərlik, bütün xalqlar, etnik millət və dini qruplar və yerli-əhali arasında dostluq üçün hazırlanmalıdırlar;
 - (e) Ətraf mühitə hörmət və onu inkişaf etdirmək ruhunda tərbiyə olunmalıdırlar.

Bu məqsədlərdən bəziləri uşağın linqvistik bacarığının inkişafı kimi, əsas vasitələr olaraq başa düşülür. Belə hallarda təhsilə digər məqsədlərə (məsələn, iş tapmaq, yaxud qərar qəbul edilməsində iştirak etmək) çatmaq yolu kimi baxılır.

⁷ Bu fikirləri yeniləşdirmək və xülasə vermək üçün bax: BMT-nin Baş Assambleyası. İnsan Hüquqlarının öyrənilməsi üçün Dünya Proqramının birinci mərhələsi (2005-2007) üçün fəaliyyətin yenidən işlənmiş qaralama planı. A/59/525/Rev.1 (2 mart 2005).

Təhsilin digər məqsədləri əsas kimi qəbul edilir, o halda ki, onların öz-özlüyündə mühümlüyü hiss olunur, hətta burada rəşional və iqtisadi bəraət olmasa da belə. Buna uşaqın kimliyinə hörməti inkişaf etdirmək halını göstərmək olar.

Hal-hazırda uşaqlara ayrıca ehtiyacları və qabiliyyətləri olan fərdlər kimi baxılması təhsilə cəlb olunmuş digər insanların ehtiyacları arasında bizim əvvəlki fikirlərimizi dəyişmişdi. Bütün təhsil proqramları, bununla belə, hər iki məqsədi nəzərə almalıdır. Lakin bu işi, BMT-nin Uşaq Hüquqlarının Konvensiyası tərəfindən əsaslandırıldığı kimi uşağın ən böyük marağına təminat verməyə çalışaraq etməlidir.⁸ Doğrudan da vasitə və əsas məqsədlər arasında fərq müəyyən dərəcəyə qədər sünidir. Məsələn, uşağın linqvistik kimliyinə hörmət əlavə ikidillilik və çoxdilliliyə ilkin şəraitdir. Başqa sözlə, biri uşağın dərkətmə və emosional qabiliyyətini inkişaf etdirir və müxtəlif dillər bir-birini gücləndirir. Onda linqvistik kimlik eyni zamanda həm vasitə, həm də özlüyündə bir məqsəddir.

Qeyd etmək yerinə düşür ki, çox az sayda Dövlətlər öz məlumatlarında təhsilin məqsədləri məsələsinə müraciət edirlər. Bəzi dövlətlər Çərçivə Konvensiyasının 6-cı maddəsində verilmiş təhsil prinsiplərinə və təhsil proqramına müraciət edirlər.⁹ Məsləhət Komitəsi milli azlığa məxsus məktəblərin yüz ildən artıq müddətdə mövcud olduğunu, bu məktəblərin tək cə təhsil funksiyasını deyil, həm də bu milli azlığın məskunlaşdığı ərazidə Serbiya kimliyini ifadə etməsini qeyd edərkən, milli azlıqların məqsədlərini də müzakirə etmişdi.¹⁰

1.4. Çərçivə Konvensiyasının 4-6-cı Maddələrinin mühümlüyü

Valideynlər istəyirlər ki, uşaqları bərabər istifadətmə və münasibətə təminat verən, uşaqlara bacarıq və şəxsiyyətlərini inkişaf etdirməyə, yaşadıkları cəmiyyətin tam üzvünə çevrilməyə və ləyaqətlə yaşamağa imkan verən keyfiyyətli təhsil alsınlar. Bu kimi cəhdləri dəstəkləməyə bütün Dövlətlərin öz ərazisində sosial birləşməyə təminat verməyə maraqları və öhdəlikləri var.

Maddə 12-14-ün təhsil hüququ və təhsildə hüquqlara təminat verən xüsusi əsasnamələrinə əlavə olaraq Çərçivə Konvensiyasının 6-cı maddəsi dözümlülük və mədəniyyətlərarası dialoqlar baxımından təhsilə xüsusi əhəmiyyətli sahə kimi baxır.

1. ***Dövlət Tərəfləri*** öz ərazisində yaşayan bütün insanları etnik mədəniyyəti, dili və dinindən asılı olmayaraq, xüsusilə də təhsil, mədəniyyət və mediada qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlığa həvəsləndirmək üçün onlarda dözümlülük və mədəniyyətlərarası dialoq ruhunu gücləndirir və təsirli tədbirlər görür.

⁸ Uşaq Hüquqlarına dair sonrakı komissiya. Əsas rəy № 0.1, Təhsilin məqsədi (2003).

⁹ Bax.Məs. Estoniyanın Dövlət Hesabatına ACFC/SR (99) 16, paraqraf 30-31. Estoniyanın Təhsil Aktının məqsədlərini və həmçinin İsveçrə Dövlət Hesabatının ACFC/SR (2001) 2, paraqraf 153. Mədəniyyətlərarası əlaqə və dözümlülüğün yaranmasında təhsilin rolu.

¹⁰ Almaniyaya dair Məsləhət Komitəsinin Rəyi ACFC/INF/OP/ İ (2002) 008, paraqraf 59.

2. **Dövlət Tərəfləri** etnik qrupuna, mədəniyyətinə, dilinə və dininə görə diskriminasiya, düşmənçilik, yaxud zorakılıq, hədə və təsirlərə məruz qalan insanları müdafiə etməyə təminat verir.

Maddə 4, 5 və 6 Dövlətlərin əsas öhdəliklərini birləşdirir

Təhsil sahəsində Maddə 4 təhsildən bərabər istifadəyə təminat verir və diskriminasiyanı qadağan edir. Bu həm də şərh edir ki, Dövlət, harada vacibdirsə, milli azlıqlara mənsub insanlara tam və təsirli bərabərlik vermək üçün müsbət tədbirlər görməyə məsuliyyətlidir. Bu kifayət qədər vurğulanmaya bilməz. Çərçivə Konvensiyası hesab edir ki, Dövlətlər Konvensiyada verilmiş məqsədlərə fəal şəkildə yanaşırlar. Passiv münasibət Konvensiyada əsaslandırılan öhdəliklərin dağılmasına səbəb ola bilər. Buna misal xüsusi hallar və qeyri-sistemli xüsusiyyətlər üçün azlıqda olan xalqların təhsil və təhsildəki hüquqlarının qanuni tənzimləyicisinin olmamasıdır.¹¹ Bu cür münasib və vacib tədbirlərin məqsədi milli azlıqlara daxil olan insanlara tam və təsirli bərabərlik verməkdir. Həm də burada çoxluqlar, yaxud digər qruplar tərəfindən diskriminasiyanın olmasına yol verilmir. (Maddə 43). Təhsildən bərabər hüquqla istifadə etmək məsələsi də Maddə 12 (3) vasitəsilə tənzimlənir.

Artıq qeyd edildiyi kimi, Maddə 4 və 5-in mühümlüyü ondadır ki, onlar Çərçivə Konvensiyasının müddəalarını yerinə yetirmək üçün fəal və əlaqəli təhsil siyasətinin vacib olduğunu aydınlaşdırırlar.

Aydın və əlaqəli Qanuni və təşkilati təminatlardan əlavə fəal təhsil siyasəti üçün ilkin şərait təhsil sahəsində məlumat bazasının olmasıdır. Bu müddəaları (xüsusilə də Maddə 5, 12 və 14-də) yerinə yetirmək üçün bütün Dövlət Tərəfləri ərazisində yaşayan müxtəlif qruplar haqqında kifayət qədər məlumata malik olmalıdırlar, həmçinin təhsil sahəsində onların ehtiyac və arzularını bilməlidirlər. Məsləhət Komitəsi bir azlıqda olan qrupun daxilində müxtəlif ehtiyac və müxtəlif fərdlərə qarşı həssas olmuşdu. Regionlarda yaşayan nəzərdə tutulmuş qruplar və fərdlərin səpələnmiş azlıq, yaxud kənd əhalisinin qayğılarında əlavə özlərinin müxtəlif ehtiyacları və ümidləri var. Bu səbəbdən də azlıqlara mənsub insanların daimi iştirakına təminat verən Maddə 15 təhsil siyasətini planlaşdırdıqda və yerinə yetirdikdə nəzərdə saxlanılmalıdır. Məqsəd azlıqda olan müxtəlif seqmentlərə müxtəlif ehtiyac və arzularını ifadə etmək imkanı verməkdir.

Məsləhət Komitəsi müntəzəm olaraq milli azlıqlara mənsub insanların öz kimliklərini sərbəst ifadə etmək prinsiplərinə hörmət etmək ehtiyacını və Çərçivə Konvensiyasının Maddə 3-də əsasən demoqrafik etnik və digər şəxsi informasiyalara müraciətdə kifayət qədər təminatın mövcudluğunu vurğulayır. Eyni zamanda vacibdir ki, kəmiyyət və keyfiyyət vasitələrini birləşdirərək aidiyyətli

¹¹ İtaliyanın, məsələn, rəyinə baxın. ACFC/INF/OP/İ (2002) 007, paraqraf 58. Burada Məsləhət Komitəsi qeyd edir ki, milli azlıqların dilinin öyrənilməsi yalnız eksperimental deyil, həm də izolə olunmuş cəhdlər kordinatlaşmış proqramın bir hissəsi olmalıdır. İsveçin Rəyinə görə ACFC/INF/OP/İ (2003) 006, paraqraf 60. Məsləhət Komitəsi tənqid edir ki, Samilərdən başqa digərlərinə, bu sahədə açıq-aşkar tələbatın olmasına baxmayaraq, iki dildə təhsil almaq üçün qanuni təminat yoxdur.

şəxslərlə məsləhətləşərək təhsil sahəsində ehtiyacların qiymətləndirilməsini təşkil edir.¹² Təhsil sahəsindəki mərkəzləşmə get-gedə pozulduqca Milli məlumat bazasının mühümlüyü artır. Bu cür məlumat bazasının olmaması azlıqların təhsili sahəsində fəaliyyət göstərməməyə əsas vermir.

Məsləhət Komitəsi çox vaxt Dövlət Məlumatlarında ayrıca gender informasiyalarının olmadığını qeyd edir. Nəticədə, Məsləhət Komitəsinin bir sıra rəylərində də belə informasiyalar çatışmır. Bəzi hallarda bu təhsilə və bütövlükdə azlıqlara dair əsas informasiyanın olmamasıdır. (Bəzi ölkələrdə məlumat toplamağa maneə qanuni maneələrdir). Digər ölkələrdə belə məlumat mövcuddur, lakin təhsil sistemində qızların və oğlanların, kişilərin və qadınların mövqə və nailiyyətlərinə təsir etmir. Təhsil sahəsində kişilər və qadınlar arasındakı fərqlər iş tapma və iş yerlərindəki statuslardakı fərqlərlə nəticələnir və buna ciddi nəzarət edilməlidir. Çoxluq və azlıqların arasında olan, gender rolu ilə bağlı neqativ stereotipləri üzə çıxarıb, aşkarcasına müzakirə etməli, münasib cəhdlər edilməlidir ki, qadınlara qarşı bütün növ Diskriminasiyanın ləğvinə dair Konvensiyaya uyğun Dövlət Tərəflərinin öhdəlikləri hesabına aradan qaldırılsın.¹³

Çərçivə Konvensiyasının Maddə 6-sı tələb edir ki, Dövlət Tərəfləri Dövlət daxilində yaşayan müxtəlif qruplar arasında dözümlülük, dialoq və qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirsinlər. Təhsil sahəsində bu mövqə həm təhsilin həcminin, həm də forma, təhsil işçiləri, struktur və təhsil müəssisələrinin seçilməsi ilə bağlıdır. Maddə 6 və Maddə 12 arasındakı əlaqə həm Çərçivə Konvensiyasının millətlərarası dialoq, azlıqların daha geniş cəmiyyətdə inteqrasiyası ruhunu dəstəkləyən müddəaları, həm də sosial münasibətlərdə olduğu kimi güclüdür. Dövlət Tərəfləri müntəzəm olaraq tarix, din və ədəbiyyat kimi fənlərin dərslik və tədris proqramını nəzərdən keçirməlidir. Lakin belə nəzarət bütün tədris proqramını əhatə etməlidir ki, mədəniyyətlər və kimliklərin fərqi əks olunsun və dözümlülük, mədəniyyətlərarası kommunikasiya yaradılsın.

Tarix fənninin tədrisi ilə bağlı Məsləhət Komitəsi Avropa Şurasının bu sahədə hazırladığı uzun müddətli cəhdlərini xatırladır. Bu cəhdlər tarix dərslərindəki stereotip və maneələrin aradan götürülməsinə yönəlib. Tədris proqramındakı mədəniyyətlərarası bilik və dialoqun elementləri ilə tanışlıq, xüsusilə tarix və din sahəsində məsələlərin tez-tez Məsləhət Komitəsinin Rəylərinə daxil edildiyi halda, qeyd etmək lazımdır ki, Məsləhət Komitəsinin dini təhsil, yaxud dini institutların təklif etdiyi təhsil məsələlərindən geniş bəhs etmək imkanı olmamışdır.¹⁴

¹² Həmçinin akademiyalar və QHT-ları belə məlumatları toplayıb, qiymətləndirə bilirlər. Məsələn, bax. «Voivodinada Milli Azlıqlara mənsub şəxslərin Təhsil Hüquqları» məlumatına. İnsan hüquqları üçün Voivodina Mərkəzi, Novi Sad, 2005.

¹³ Həmçinin Qadınlara qarşı Diskriminasiyanın bütün formalarının ləğv edilməsinə dair Konvensiyanın Maddə 10-na baxın. Bu maddə xüsusilə təhsil sahəsində bərabər hüquqları əhatə edir. Buraya eyni tədris proqramından istifadə, eyni imtahanlar, eyni standartlara uyğun keyfiyyətli müəllim heyəti, məktəb, daşınmaz əmlakı və eyni keyfiyyətdə avadanlıq daxildir.

¹⁴ Bolqariyanın Dövlət Hesabatında ACFC/SR (2003) 001 Bolqar tədris proqramlarında mədəniyyətlərarası elementlərin ciddi çatışmazlığına dair özünütənqid vardır. Lakin həmçinin təhsil sahəsindəki bu ehtiyaca görə QHT-nin cəhdləri haqqında da məlumat verilir. İnsan Hüquqları Fonduna dair Etniklərarası Təşəbbüs İsveçrənin Dövlət Hesabatı ACFC/SR (2001)2 İsveçrə Teleradio Şirkətinin cəhdlərinə məsuliyyət daşıyır. Bu şirkət mədəniyyətlərarası anlaşmanı gücləndirmək üçün müxtəlif dirlərə dair teleseriallar çəkir. Bu filmlər medianın, xüsusilə də televiziyanın təhsil vasitəsi kimi rolunu göstərir. Ermənistan Məsləhət Komitəsinin Rəyində qeyd edilir ki, (Maddə 12) mədəniyyət, tarix, din və

Beynəlxalq hüquqda əsası qoyulmuş prinsiplər tələb edir: bir tərəfdən valideynlər öz dini, əxlaqı və fəlsəfi baxışlarına uyğun olaraq uşaqlarına təhsil növü seçə bilərlər. (Bax Maddə 26. İnsan Hüquqları Universal Deklarasiyası, paragraf 3 və İnsan Hüquqlarına dair Avropa Konvensiyasının Protokol 1-də Maddə 1), digər tərəfdən informasiya və bilik obyektiv, tənqidi, pluralistik tərzdə verilməlidir.¹⁵ Bu baxımdan hər kəs ATƏT-in (1989) Vyana Sənədindəki hər kəsə seçdikləri dildə dini təhsil vermək və təhsil almaq kimi hüquqlar daxil olan təhsildə dinə aid düşünülmüş müddəaları xatırlaya bilər. Maddə 16. Bütün bu beynəlxalq sənədlər qrupları arasında dialoqu və anlaşmanı dəstəkləyir, dözülməzlik və nifrəti aradan götürür.

Çərçivə Konvensiyasında Maddə 7 və 8-də milli azlıqlara mənsub insanlara dində azadlığa, o cümlədən, dinini ifadə etməyə, dini institutlar, təşkilatlar və assosiasiyalar yaratmaq azadlığına təminat verir. Sonuncu qeyd edilən hüquq həm də İnsan hüquqlarının müdafiəsi və fundamental azadlıqlar üçün Avropa Konvensiyasına I Əlavə, Protokolun Maddə 2-də verilmişdir.¹⁶ İnsan Hüquqlarının Avropa Konvensiyasında Maddə 17-yə uyğun olaraq, hüquqların təhqir olunmasının qarşısının alınması, dini tədris və təhsil, yaxud istənilən növ təhsil digərlərinin hüquqlarını pozmamalıdır, (onların eyni, yaxud müxtəlif dinlərdən olmasına baxmayaraq). Yuxarıda müzakirə olunan digər fənlərlə yanaşı, riyaziyyat, gimnastika, musiqi və incəsənət də daxil olmaqla bütün məktəb fənləri nəzərdən keçirilməli, çox mədəniyyətli və mədəniyyətlərarası perspektivlər baxımından formalaşmalıdır.

milli azlıqlara mənsub insanların ənənələri ümumi tədris proqramının bir hissəsi kimi yox, xüsusi Bazar günləri dərslərində öyrənilir.

¹⁵ Kjeldsen hadisəsi, Busk Madsen və Pedersen v. Danimarka, ECHR, ser. A, № 23, 1976, paragraf 50 və Hartikainen v. Finlandiya, Kommunikasiya № 40/1978. Axırncı göstərilən bu hadisədə İnsan Hüquqları Komitəsi müəyyən etmişdi ki, Vətəndaş və Siyasi Hüquqlara dair Beynəlxalq Müqavilə ilə razılaşmaya görə məcburi dini dərslər (yaxud din tarixi və ya etika neytral və obyektiv şəraitdə və şagirdlərin valideynləri və himayədarlarının, xüsusilə də əgər onlar dindar deyillərsə, icazəsi ilə olmalıdır).

¹⁶ Əlavə Protokolun Maddə 2-də verilir: «Heç kəsdən təhsil hüququ alınma bilməz. Təhsil və tədrislə bağlı istənilən işin yerinə yetirilməsində Dövlət Valideynlərin hüquqlarına hörmət etməli və onları öz dinləri və fəlsəfi baxışlarında düzgün olduqlarına əmin etmək lazımdır. İnsan Hüquqlarının Avropa Məhkəməsi bir neçə tədbirdə bu müddəaları vermişdir»

II HİSSƏ ŞƏBƏKƏ KONVENSIYASININ TƏHSİLLƏ BAĞLI XÜSUSİ MÜDDƏALARI

2.1. Çərçivə Konvensiyasının 12-ci Maddəsi

- 12(1) Dövlət Tərəfləri, münasib yerlərdə, təhsil və tədqiqat sahəsində milli azlıqların və çoxluqların mədəniyyəti, tarixi, dili və dininə dair bilikləri tədris etmək üçün ölçü götürməlidir.
- 12(2) Bu vəziyyətdə Dövlət Tərəfləri müəllimlərin təlimini təşkil etməli və dərsliklərdən istifadə etməsi üçün kifayət qədər şərait yaratmalı, müxtəlif icmaların tələbə və müəllimləri arasında əlaqə qurmalıdır.
- 12(3) Dövlət Tərəfləri milli azlıqlara mənsub bütün səviyyədə olan insanlar üçün bərabər təhsil hüququ verməkdə məsuliyyətlidir.

2.1.1. İzahedici Məlumat

«Paraqraf 71. Bu yazı mədəniyyətlərəarası perspektivlərdə həm milli azlıqların, həm də çoxluq təşkil edən əhalinin mədəniyyəti, tarixi, dili və dininə dair məlumatı artırmağa çalışır. (bax. Maddə 6, paraqraf 1). Çərçivə Konvensiyasının girişində və Dövlət Başçıları və Hökumətin Vyana Deklarasiyasının II Əlavəsində məqsədin dözümlülük və dialoq mühiti yaratmaq olduğu verilmişdir. İkinci paraqrafta verilmiş siyahı elə də əhatəli deyildir. Baxmayaraq ki, «dərsliklərdən istifadə» ifadəsi dedikdə dərsliklərin nəşri, onların digər ölkələrdə satışı da nəzərdə tutulur. Milli azlıqlara mənsub insanların bütün təbəqələrində təhsildən istifadə etmək üçün bərabər imkanlar vermək məsuliyyəti Vyana Deklarasiyasında ifadə olunmuş fikri əks etdirir.

2.1.2. Əsas Məsələlər

Təhsil sahəsində təchiz etdiyi informasiyanın əksəriyyət, o cümlədən Məsləhət Komitəsinin əksər şərtləri Maddə 12-də yerləşdirilmişdir. Təhsilin miqyasına (vaxtında, yer və məzmununda) dair məsələlərə əlavə 3 əsas məsələ Dövlət Hesabatlarında və Məsləhət Komitəsinin Rəylərində qaldırılmışdır. Onlar Maddə 12-in strukturuna uyğundur:

- a) Təhsildə çoxmədəniyyətlik və mədəniyyətlərəarası perspektivlərin inkişafı;
- b) Millətlərin təlimi, dərsliklərdən istifadə və mədəniyyətlərəarası əlaqə;
- c) Təhsil almaq üçün bərabər imkanlar.

Təhsilin miqyası

Dövlətlər təhsilin geniş anlanması əsasında məlumat verirlər. Bu həmçinin Məsləhət Komitəsinin nəzərdən keçirdiyi yanaşmadır. Təhsil sözünün miqyası təkə əsas

məcburi məktəb sistemini deyil, həm də məktəbə qədər təhsili, ali təhsili, araşdırmanı, tətillə təhsili, yaşlı adamların, peşəkar qrupların təhsilini (buraya hüquq işçiləri, polis, jurnalistlər, hökumət rəsmiləri və siyasətçilər daxildir) və məktəbin müntəzəm saatlarından kənar təhsil fəaliyyətini əhatə edir (bunlar Bazar günü məktəbləri və yay düşərgələri adlanır). Məsələn, Məsləhət Komitəsinin Rəyinə verdiyi şərtlərdə Moldova hökuməti məlumat vermişdi:

«Təhsil haqqında» qanunda «Bazar günü məktəbi» anlayışı yoxdur, lakin giriş hissədə təhsil sisteminin ümumi izahına «müxtəlif növ təhsil təşkilatları şəbəkəsi və sahibkarlıq formaları...» daxildir. Bu «Bazar günü məktəblərinə» Maddə 34-ə əsasən fəaliyyət göstərən əlavə (məktəbdən kənar) təşkilat Çərçivəsində ictimai tədris və təhsil təşkilatı kimi baxır.

15 yanvar 2003-cü il Moldovanın Çərçivə Konvensiyasının yerinə yetirilməsinə dair Nazirlər Komitəsinin qəbul etdiyi Qətnamə verilmişdir. ResCMN (2003) 4-də qeyd olunub:

Müxtəlif Milli azlıqların xüsusi ehtiyaclarını münasib cavablandırmaq və mümkün mənbələrdən ədalətlə istifadəyə təminat vermək məqsədilə təhsil sahəsində onların nümayəndələri ilə məsləhətləşmək mühümdür. Xüsusi diqqət sayca çox az olan və öz doğma dövlətlərindən dəstək almayan milli azlıqlara yönəlməlidir.

Məktəbəqədər təhsilin mühümlüyü ilə bağlı Məsləhət Komitəsi Slovakiyaya dair Rəyində qeyd edir ki, «bu məqsədə çatmağın əsasını təhsil sisteminin əks olunmasına və həmçinin nəzərdə tutulan milli azlıqların dil və mədəniyyətinin tam nəzərə alınmasına təminat verməkdir. Bu cür yanaşma Roma valideynləri və məktəblər arasında qarşılıqlı anlaşmanı da artırmağa kömək edəcəkdir. Bu baxımdan, məktəbəqədərki dövrdə milli azlıqların rastlaşdıqları hadisələr çox vaxt vacibdir. Nəzərə alaraq ki, son illərdə Slovakiyada uşaq bağçasına gedən Roma uşaqlarının sayı olduqca aşağı düşüb. Məsləhət Komitəsi Romalıların bağçalarda yaradılan bu imkanların artırılmasına yönələn təşəbbüsləri dəstəkləyir və ümid edir ki, onlar yerli səviyyədə bu mühüm işə görə müsbət təsir yaradacaqlar».¹⁷ Məktəbəqədərki təhsil məsələsi həmçinin Maddə 14 (2) uyğun Çərçivə Konvensiyasının İzahedici Hesabatında aydınca qeyd edilmişdi. (bax aşağı).

Əksər Dövlətlərin Məlumatlarında ibtidai təhsilə dair nisbətən zəngin informasiya olduğu halda azlıqların ali məktəblərə daxil olması, ali məktəblərdə onların dilinin, tarixinin, mədəniyyətinin və s. öyrənilməsinə dair olduqca az informasiya var.¹⁸ Dövlətlər azlıqlarla bağlı müxtəlif institutların apardıqları tədqiqatlardan məlumat verir, lakin belə tədqiqat və təhsilə azlıqların özlərinin cəlb edilməsi səviyyəsinə dair çox az hesabat var. İbtidai təhsilin pulsuz və məcburi olduğu halda Çərçivə Konvensiyasının Maddə 12 (3)-də göstərilən təhsildən bərabər hüquqla istifadə etmə

¹⁷ Slovakiyaya dair Məsləhət Komitəsinin Rəyinə bax: ACFC/INF/OP/I (2001) 001, paragraf 40.

¹⁸ Məsələn baxın: Kroatinin ACFC/SR (2003) 001 və Litvanın ACFC/SR (2001) 7 Dövlət Məlumatları. Albaniya ACFC/INF/OP/I (2003) 004, Estoniya ACFC/INF/OP/I (2002) 5 və Birləşmiş Krallıqlara dair rəylər.

prinsiplərindən kənara çıxaraq Dövlətin ali təhsillə bağlı öhdəlikləri beynəlxalq qanuni sənədlərdə dəqiq göstərilməmişdir.¹⁹

Yaşlıların təhsilinin vacibliyi bir çox Dövlət Hesabatlarında verilmişdir və görünür ki, Dövlətlər onun rolundan xəbərdardırlar.²⁰ Bir çox Dövlət Təşkilatlarında müasir texnologiyanın təhsildə rolu və onun milli azlıqlar üçün üstünlükləri və potensial çatışmazlıqları tam qiymətləndirilməmişdir. Norveç öz məlumatında qeyd edirdi ki, «internet-əsaslı təhsil, yaxın gələcəkdə orta məktəbin yuxarı siniflərində Fin dilində tədrisi həyata keçirə bilər. Bu halda təhsil hüquqlarının müddəalarına tələb olunan əlavələr edilmir».²¹

Təhsildə çoxmədəniyyətlik və mədəniyyətarası elementlərin inkişaf etdirilməsi

Maddə 12 (1) aydınlaşdırır ki, Dövlət öhdəlikləri təkcə azlıqlar üçün deyil, həm də çoxluqlar üçün mümkün olan təhsili əhatə edir.

Maddə 12 (1)-in formulası Milli, Etnik, Dini, yaxud Linqvistik Azlıqlara mənsub insanların hüquqlarına dair BMT Deklarasiyasındakı Maddə 4 (4)-ə yaxındır. Deklarasiyanın Şərhinə Əsasən çoxmədəniyyətli təhsilə o təhsil siyasəti və işləri daxildir ki, müxtəlif mədəni ənənələrə mənsub cəmiyyətdə qrupların ayrıca təhsil ehtiyaclarını görür. Mədəniyyətlərə təhsilə isə təhsil siyasətləri və işləri daxildir. O yerdə ki, müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub insanlar çoxluq, yaxud azlıqda olmasından asılı olmayaraq, bir-birilə qarşılıqlı yardım şəraitində fəaliyyət göstərməyi öyrənirlər.²²

Təhsilin çoxmədəniyyətli elementi ilə bağlı Dövlət Tərəfləri Maddə 12-nin yerinə yetirilməsində bəzən özlərini tənqid edirlər. Məsələn, Almaniya məlumat verir ki, «Almaniyadakı bu azlıqların dili və mədəniyyətinə dair bilik ölkənin digər yerlərinə nisbətən uyğun ənənəvi yaşayış ərazisində daha çox yayılmışdır».²³ Dövlət Tərəfləri üçün mühüm fəaliyyət sahəsi məktəb tədris proqramları və çoxmədəniyyətli və mədəniyyətlərə mənsub məzmun və formalı dərslərin təchizatı və yoxlanılmasıdır. Tədbirlər yalnız milli azlıqların yaşadığı ərazilərlə məhdudlaşmamalıdır.²⁴

Özünün ilk Dövlət Məlumatında²⁵ Çex Respublikası xüsusi diqqət tələb edən bir neçə məktəb fənlərini müəyyən etmişdi:

¹⁹ Rumıniyanın məlumatına ACFC/İNF/OP/I (2002) 6, dair Məsləhət Komitəsinin Rəyində çoxmədəniyyətli institutların genişlənməsi və universitet tədrisində müxtəlif dillərdən istifadəyə icazə verilməsi hallarını yaxşı qarşılımışdı. Burada həm də qeyd olunmuşdur ki, Babes-Bolayı Universiteti indi Rumin, Macar və Alman dillərində tədrislər təklif edir və Rumıniya hökumətini nəzərdə tutulan qruplarla Dialoqları davam etdirməyə təhrik edir.

²⁰ Məsələn, Yaşlılar və uşaqlar üçün dil tədrisi büdcəsinə və yaşlılar üçün təhsilin qanuniliyinə dair Estoniyanın Dövlət Hesabatına ACFC/SR (1999) 16 baxın. Yaşlıların təhsilinə dair zəngin informasiya Almaniyanın Dövlət Hesabatında ACFC/SR (2000) 1, İtaliyanın ACFC/SR (1999) 007 və İsveçin ACFC/SR (2001) 3 tapıla bilər. Qeyd edilməlidir ki, Çərçivə Konvensiyası üçün hazırlıq işləri ərəfəsində artıq yaşlıların təhsil məsələsi vurğulanmışdı. CDCC-BU (94). Rew.7(1994) 21 Norveçin Dövlət Məlumatı ACFC/SR (2001) 1.

²¹ Norveçin Dövlət Məlumatı ACFC/SR (2001) 1.

²² A.Fide. Milli və ya Etnik, Dini və Linqvistik azlıqlara mənsub insanların hüquqlarına dair BMT Deklarasiyasına şərh. EİCN. 4/sub.2/AJ.5) 2001/2 (2001), paraqraf 64-70.

²³ Almaniyanın Dövlət Hesabatı ACFC/SR (2000) 1. Maddə 12. Baxın həmçinin Bolqariyanın Dövlət Hesabatına ACFC/SR (2003) 001.

²⁴ Avstriyaya dair Məsləhət Şurasının rəyi. ACFC/İNF/OP/I (2002) 009, paraqraf 56.

²⁵ Çex Respublikasının Dövlət Hesabatı ACFC/SR (99)6, Maddə 12.

«Çoxluqda olan əhalinin milli azlıqların mədəniyyəti, tarixi, dili və dini haqqında məlumatlanması ənənəvi olaraq yerinə yetirilməmişdir. Son on ildə müəyyən proqres edilməsinə baxmayaraq, Çex tədris kitabları əsasən Çex etnik xalqının, onun tarixi, mədəniyyəti, etnik muxtariyyəti uğrunda döyüş və sonra dövlət müstəqilliyi haqqındadır, həmişə alman elementinin əksinə. Bu ona görədir ki, Çex torpaqları ənənəvi olaraq müxtəlif etnik, mədəni və dini icmaların, xüsusilə də Alman və Yəhudi milli azlıqlarının və həmçinin əbədi sevilməyən Rumınların vətəni olmamışdır».

Təhsildə mədəniyyətlərarası dialoqun daxil olduğu mədəniyyətlər arası elementə (Maddə 6 və 12) azlıqların mədəniyyətləri haqqında biliyin yayılmasına (Maddə 12) və azlıqların çoxluqda olanların dilinin öyrənilməsinə (Maddə 14) təminat vermək üçün Dövlət Tərəfləri tədrisin strukturu üçün müxtəlif imkanları qiymətləndirməlidir. Əvvəlcə qeyd edildiyi kimi, bu müxtəlif qruplar və fərdlərin arzuları və ehtiyaclarına dair informasiya toplanmasında birinci addımdır.

Dövlət müntəzəm olaraq azlıqların təhsili və xüsusilə də azlıqların dil təhsilinə kömək edən müxtəlif metod və strukturlar barəsində məlumat verir. Aşağıda verilən misallar dilin təhsilində mühüm element kimi qəbul edildiyi hallardan götürülmüşdür. Digərləri ilk növbədə Roma şagirdlərinin də təhsil sahəsində üzləşdikləri uzunmüddətli nöqsanları nəzərdə tutur.

Dözümlülük və mədəniyyətlərarası dialoq məlumatın azlıqlara, həmçinin çoxluqlara çatdırılması, təhsildən bərabər səviyyədə istifadə, azad və məcburi təhsilin əsas prinsiplərinin yerinə yetirilməsinin effektivliyi həm də kimliyin bir çox digər – din, coğrafi yerləşmə, gender kimi elementlərini də nəzərə almağı tələb edir.

Əsas məsələ bu müxtəlif qruplara mənsub üzvlərin kimlik elementlərinin uğurla saxlanması və inkişafına eyni zamanda təminat verməklə qarşılıqlı anlaşma və dözümlülüğü gücləndirmək üçün müxtəlif qruplardan olan şəxslər arasında qarşılıqlı fəaliyyətə imkan verən təhsil sistemini təşkil etməkdir. Təhsilin strukturu və məzmunu, müxtəliflikdə inteqrasiyaya nail olmaq üçün yuxarıda verilən iki məqsəd arasında balans necə təminat verəcəkdir?

Aşağıda müzakirə olunan ilk metod linqvistik azlıqlara tətbiq olunur. Onlar üçün dil öyrədilməsi və təlimi əsas məsələdir. Təcrübə göstərir ki, Dövlət Hesabatlarındakı informasiyanın böyük bir hissəsi və həmçinin Məsləhət Komitəsinin Rəylərindəki nəticə dilin təhsildə rolu və mövqeyi ilə bağlıdır. Dilin rolu və mövqeyi ilə bağlı ibtidai təhsildə şərh edilən əksər ümumi metodlar və strukturlar arasında bunlar var:

1. Azlıqların dilinin dominant olduğu və çoxluqların dilinin yalnız bir fənn kimi keçirildiyi məktəblər;
2. Azlıqların dilinin dominant olduğu və bir neçə spesifik fənlər çoxluqda olanların dilindən istifadə etməklə tədris olunur. (Məsələn, dilə əlavə olaraq, tarix, din və bəzən də coğrafiya)
3. Çoxluqların dili dominant olan və yalnız bir neçə siniflər azlıqların dilində və yaxud azlıqların dil vasitələrindən istifadə etməklə tədris olunan.
4. Yuxarıda verilənlərin hamısı *ikidilli məktəblər* kimi təsvir oluna bilər. Bu ifadə daha yaxşı olar ki, hər iki dili (azlıqlar və çoxluqların) eyni səviyyədə mühüm tutan, onları tədris

proqramları və müxtəlif siniflərdə yayan, sinifləri müxtəlif qruplardan olan şagirdlər və müəllimlərdən təşkil olunan məktəblər üçün saxlansın.

Bəzi ölkələr, Avstriya, Macarıstan və Polşa öz Hesabatlarında müxtəlif tip məktəblər və təhsil, məktəblərin, şagirdlərin, bəzi hallarda müəllimlərin sayı haqqında, o cümlədən belə institutların regional əhatəsi haqqında geniş informasiya vermişdir.²⁶ Ümumiyyətlə, birinci dövr Dövlət Hesabatı vasitəsilə Məsləhət Komitəsinə daxil olan məlumat göstərir ki, 3-cü metod üstünlük təşkil edir (az sayda milli azlıqlara yönəlmiş siniflər və fənlər olduğu çoxluqların sinfi: ikidillilik və hətta çoxdilliliyin Çərçivə Konvensiyasında kök salmasına baxmayaraq dördüncü metod (ikidilli məktəb) indi lap az tətbiq olunur.

Məsləhət Komitəsinin prinsipal mövqeyi belədir ki, təhsilin bütün aspektləri və elementləri «düzümlülük və dialoq mühitinə» təminat verməlidir.²⁷ Müxtəlif qruplara mənsub insanlar hətta eyni şəhərdə, kənddə və regionda yaşasalar belə bir-birini heç vaxt görmürlərsə, demək olar ki, bu təminat mümkün deyil. Çoxluqlar və azlıqlar bir-birinin gündəlik həyatları, kimlik elementləri haqqında heç nə bilmirlərsə, heç bir düzümlülük inkişaf edə bilməz.

Bu aşağıda müzakirə olunmuş bir neçə ayrıca və hətta izolə edilmiş təhsil metodlarında aydın görünür.

Digər haqqında məlumat verilən strukturlar spesifik qrupların müxtəlif səbəblərdən yoluna qoyulmayan, yaxud müxtəlif real və qəbul edilən səbəblərdən adi təhsil sistemində həll edilməyən ehtiyac və vəziyyətlərindən bəhs edir. Bu strukturların bəziləri qanuni olduğu halda bəziləri qəbuledilməyəndir. Xüsusilə də əgər burada diskriminasiya effektləri varsa, onlar izolə edilmiş təhsili əhatə edir. Bu əsasən Romalıların başına tez-tez gəlir.

1. Xüsusi siniflər və hətta «xüsusi məktəblər» (onlar bəzən əqli cəhətdən əlil uşaqlar üçündür. Lakin çox vaxt Roma uşaqlarının «adi təhsil sistemində» bacarıqsız olduğunu göstərərək qeyri-proporsional tərzdə onları səhvən həmin məktəblərə göndərmişlər.
2. «Dəstəkləyici» və ya «əlavə», yaxud «müdafiə edici» siniflərdən istifadə azlıqda olan şagirdlərin digər «inteqrasiya edilmiş» siniflərə sonradan inteqrasiyasına icazə vermək üçündür.
3. Bazar günü dərsləri (bir neçə Ştatda, Moldova kimi) ijtimai təhsil sisteminin ayrılmaz hissəsi kimidir. Digər ölkələrdə isə bu Çərçivə Konvensiyasından tamamilə kənar qalır.

Məsləhət Komitəsi məktəbə qədərki dəstəkləyici dərsləri qiymətləndirir, o halda ki, onların məqsədi Roma, yaxud digər şagirdləri adi tədris proqramına uyğunlaşdırmaqdır. Bununla yanaşı, Komitə yuxarıda göstərilən 2 metod (izolə olunmuş xüsusi siniflər dəstəkləyici və müdafiəedici siniflər) arasında təhlükəli boz zonanın da olduğunu göstərmişdir.

²⁶ Avstriyanın Dövlət Hesabatı. ACFC/SR (2000)3. Macarıstan ACFC/SR (99)10 və Polşa ACFC/SR (2002)2.

²⁷ Yuxarıda Maddə 6 və İzahedici Hesabatda formaya bax. Paraqraf 71.

İsveçlə bağlı Rəyində Məsləhət Komitəsi dedi ki, onlar bir neçə isveçlinin çox vaxt Roma valideynlərinin dəstəyi ilə Romalıları xüsusi məktəblər yaratmaq üçün gördüyü tədbirlər barəsində məlumat alıblar. Məsləhət Komitəsi hesab edirdi ki, «hətta nəzərdə tutulan şagirdlərə əlavə dəstək olmaq üçün işlənən bu cür təşəbbüslər belə, bir milli azlığa ayrılmış xüsusi siniflər nəzərdə tutulan uşaqları pis vəziyyətdə qoyur. Maddə 12 və Çərçivə Konvensiyasının Maddə 6-da nəzərdə tutulmuş mədəniyyətlərarası dialoqun prinsiplərinə ziddir». Nəhayət, Məsləhət Komitəsi səlahiyyətli orqanları yerli vəziyyəti təhlil etməyə və lazımı şəxslərlə məsləhətləşərək Roma uşaqlarının adi məktəblərdə qalması üçün tədbirlər görməyə təhrik edir.²⁸

Digər hallarda, ayrıca tədris, bütövlükdə, yaxud qismən daha münasib və hətta yeganə mümkün həll yolu ola bilər. Kiprə dair Məsləhət Komitəsinin Rəyində qeyd edir ki, «Maronite icmasının liderləri dənə-dənə onların öz məktəblərinin, öz ərazilərinin, yaxud kəndlərinin yaradılmasını tələb edirdilər. Məsləhət Komitəsi hökumətin Maronitelər üçün orta məktəbin yaradılması haqqında hökumətin bu yaxınlarda verdiyi qərarını dəstəkləyir». Məsləhət Komitəsi arzu edir ki, Kipr hökuməti Maronitelərin mədəniyyətləri və kimliyinin qorunması və inkişafı məqsədilə gələcəkdə də tədbirlər görsünlər.

Təhsilin bu forması, bununla belə, Konvensiyanın Maddə 6,12 (1) və 14 (3)-də təsvir olunduğu kimi, təhsil mühitinin daxilində və kənarında mədəniyyətlərarası dialoq və əlaqələrin yaxşılaşmasına olan ehtiyacı aradan götürür.²⁹

Məktəb strukturunun tədris metodu və təhsilin məzmunu xüsusilə də aşağıdakıları nəzərə almaq, yaxşı öyrənilməklə istiqamətləndirilə bilər.

- Xüsusi regionlarda, mədəni və siyasi məzmunlarda təhsilin məqsədi. Xüsusilə də o ölkələrdə ki, onlar ziddiyyətləri görmüş və ya etniklərarası və ya aqressiv millətçiliklə üzləşirlər, onlar üçün əlaqələr, dialoq və inteqrasiyaya təminat təkzibolunmaz dərəcədə önəmlidir;

- Azlıqda olan şagird və müəllimlərin sayı, ehtiyacları, tələbləri və gözlədikləri, həmçinin əsas götürdükləri sahələr üzrə cinslərə ayırmaqla Məlumatın toplanması və istifadəsi;

- Azlıqların, o cümlədən çoxluqların dilində danışan uşaqların danışma qabiliyyətlərinin səviyyəsi. Bəzi hallarda azlıqda olan tələbələrin öz ana dillərində danışma qabiliyyəti elə yüksək olmur ki, onlara təhsillərini yalnız öz dillərində davam etdirməyə imkan versin. Dövlət hesabatlarında qeyd olunmuşdu ki, azlıqların mədəniyyətlərinin qorunması və inkişafında təhsil sisteminin rolu son illərdə artmışdı. Ona görə ki, valideynlər uşaqlarına azlıqların dilləri və ənənələrini ötürə bilmirlər;

- Müəyyən yerin, yaxud regionun demoqrafik təsviri. Mümkündürmü dillərin öyrənilməsində xüsusi ehtiyacları cavab verən bölünmüş məktəblər, siniflər, yaxud da şagirdlərin qabiliyyətinə əsasən açılmış siniflər olsun? İki dilli məktəblərin olması mümkündürmü? Ayrıca məktəblər yeganə mümkün üsuldür?

²⁸ Bölmə 2.1.2. təhsildən eyni hüquqla istifadə, Romalıların təhsili də daxil olmaqla, barəsində müzakirəyə baxın.

²⁹ Almaniyaya dair Məsləhət Komitəsinin Rəyində eynilə Sorbianlar üçün olanlara baxın. ACFC/İNF/OP/İ (2002)008.

- Yerləşdikləri ölkələrdə onların dərsliklərinin çap edilməsi mümkünlüyü, yaxud da mümkündürsə, onların doğma ölkələrindən bu dərsliklərin alınması;

- Maliyyə və digər mənbələr.

Bəzi Dövlətlər azlıqların təhsilinin maliyyələşdirilməsi haqqında detallar verir. Polşanın Dövlət Hesabatında göstərilir ki, yerli hökumət milli azlıqlar üçün məktəblərə əlavə endirimlər etmişdi (qeyri-azlıqların təhsili ilə müqayisədə)³⁰. Böyük məktəblərdə 20%, kiçik məktəblərdə 50% hər şagirdin təhsil haqqında kömək əlavə olunur. Macarıstanda azlıqların təhsil təşkilatlarını idarə edən yerli hökumət əlavə endirimlər qəbul edir.³¹

Dövlət Hesabatları bugünə qədər mərkəzi, yerli, yaxud məktəb səviyyəsində təhsillə bağlı büdcə qərarlarının qəbulunda azlıqların iştirakı ilə bağlı informasiya verməməyə qərar vermişdir. Xüsusi qrupların və vəziyyətlərin ehtiyacları üçün xüsusi metod və strukturun seçilməsi, ümumiyyətlə, Dövlət Hesabatında çox vaxt müzakirə edilmir və öz əksini tapmır.

Millətlərin təlimi, dərsliklərdən istifadə və çox mədəniyyətli əlaqələr

Millətlərin təlimi keyfiyyətli dərsliklərdən istifadə imkanı şagird və tələbələrin keyfiyyətli təhsili üçün mühüm ilkin şəraitdir. Yalnız bir neçə ölkə Maddə 12-yə uyğun təhsilin keyfiyyət göstəricisi kimi şagird/müəllim münasibətlərindən, yaxud sinif otaqlarındakı şagirdlərin maksimum sayı barəsində məlumat verirlər.³² Macarıstana Dair Rəyində Məsləhət Komitəsi göstərir ki, «milli azlıqların öz hökumətləri ilə əlaqədar zamanı o öyrənirdi ki, hələ də elə azlıqlar var ki, onların öz dilində dərslik və ixtisaslaşmış müəllim çatışmazlığı var. Bu şəraitdə iki dilli məktəblərdə və eyni keyfiyyətdə olan ana dilində məktəblərdə, Macarıstanda təklif edildi ki, təhsil vermək çətindir.³³

Məsləhət Komitəsi müşahidə etmişdir ki, Dövlət Tərəfləri müəllim çatışmazlığını azlıqların dilində, yaxud ikidilli təhsilin olmamasını müəllim çatışmazlığı ilə əlaqələndirirlər. Norveçlə bağlı rəyində Məsləhət Komitəsi cəhdlərin artırılması və uyğun mənbələrin bölüşdürülməsinə çalışır ki, Fin dilində dərs deyəcək müəllim çatışmazlığını aradan qaldırsın. İsveçlə bağlı rəyində Məsləhət Komitəsi rəhbərləri qanuni müddəaları nəzərdən keçirməyə çağırır. Bu müddəalara əsasən müəllimlər olarsa azlıqların dilinin tədrisinə şərait yaradılır.³⁴

Maddə 12(2)-də, o cümlədən Çərçivə Konvensiyasının digər uyğun maddələrindəki «münasib olmaq» sözü Dövlət Tərəflərinin məlumat bazasını toplamağa və ehtiyacları qiymətləndirməyə olan tələbi bir daha vurğuladı. Bu da həmçinin qeyd edilməlidir ki, ikidilli və çoxdilli cəmiyyətlər və məktəblər ikidilli, çoxdilli və

³⁰ Polşanın Dövlət Hesabatı. ACFC/SR (2002)2.

³¹ Macarıstan Dövlət Hesabatı. ACFC/SR (99)10.

³² Bax. Məsələn, Albaniyanın Dövlət Rəylərində ACFC/SR (2001) 5 və Almaniyanın ACFC/SR (2000)1 (Roma ilə bağlı).

³³ Macarıstana dair Məsləhət Komitəsinin Rəyi. ACFC/İNF/OP/İ (2001) 004, paraqraf 39.

³⁴ Norveçə Dair Məsləhət Komitəsinin Rəyi ACFC/İNF/OP/İ (2003)003 və İsveçə dair ACFC/İNF/OP/İ (2003)006.

mədəniyyətlər arasındakı təhsil keçmiş müəllimlər tələb edir. Müəllimlər buna görə də həm çoxluqda, həm də azlıqda olan qruplardan fəal şəkildə cəlb edilməli və çoxdilli mədəniyyətlərə mülkiyyətdə işləmək üçün təhsil keçməlidirlər. Bu tarix və din dərslərini keçən müəllimlər üçün xüsusilə vacibdir.

Təhsil sahəsində doğma dövlətlərin dəstəyi adətən təqaüd verilməsindən, tədris vasitələrindən istifadə üçün ödənişin aşağı salınmasından, doğma dildə tədrisi dəstəkləməkdən, doğma dildə müəllimlərə təlimlər keçirilməsindən ali təhsil almaq və diplomların tanınmasından ibarətdir.

Məsləhət Komitəsi Avropa Şurasının qanunu ilə Avropanın Demokratiya Komissiyası tərəfindən işlənmiş direktivi faydalı hesab edir, özünün Doğma dövlətlər tərəfindən Milli azlıqların imtiyazı *Müraciətinə dair Hesabatında* bu daha yaxşı *Venis Komissiyası* kimi tanınır. (2001).³⁵ Venis Komissiyası xatırladır ki, Doğma dövlətlərin dəstəyi Çərçivə Konvensiyasının Maddə 2-də göstəriləndiyi kimi mehriban qonşuluq münasibətlərinin prinsiplərinə əməl etməlidir. Doğrudan da Çərçivə Konvensiyasının 18-ci Maddəsi qonşu ölkələr arasında ikidilli və çoxdilli razılaşmaları, o cümlədən də ümumilikdə sərhəd birgə əməliyyatlarını dəstəkləyir. Belə əməliyyatlar həm azlıqlar, həm də çoxluqlar üçün müsbət inkişafı gücləndirə bilər. Venis Komissiyası həm də qeyd edir ki, beynəlxalq Qanun xüsusi əks icazə verilənə qədər Dövlət qüvvələrinin ölkə sərhəddindən kənardakı fəaliyyətini qəbul etmir. Milli azlıqlara mənsub insanlara gəlincə daha mühüm olan məqam odur ki, Venis Komissiyasının müşahidəsinə görə müxtəlif müraciətlər, o cümlədən də doğma-dövlətlərdən gələnlər əgər obyektiv və əsaslı təsdiq olunmursa və nəzərdə tutulan məqsədə proporsional deyilsə, diskriminasiya yarada bilərlər.

Məsləhət Komitəsi Çərçivə Konvensiyasının 12-ci Maddəsində Doğma-dövlətlərin təhsili sahəsindəki işləri ilə əlaqə yaratmışdır. Doğma dövlətlərin yardımı differensial imtiyaz yarada bilər ki, bu da diskriminasiyaya gətirib çıxardar və doğma dövlətləri olmayan qrupların müdafiəsizliyi güclənər. Maddə 4-də elə bu fikrə uyğundur. Məsləhət Komitəsi bir neçə rəyində doğrudan da vurğulamışdı ki, doğma dövlətlərin həddən artıq müstəqil dəstəyi bəzi qrupları xoşagəlməz vəziyyətə sala bilər, Ermənistandakı Yezidlər və Assurianlar kimi. Rəhbərlik təminat verməlidir ki, bütün milli azlıqlar, xüsusilə də sayca az olanlar, yaxud doğma dövlətin dəstəyindən zövq almıyan milli azlıqlar üçün xüsusi hökumət proqramlarından eyni hüquqla faydalanmalıdırlar.³⁶

Ehtiyatla istifadə olunsaydı, doğma dövlətin dəstəyi həm nəzərdə tutulmuş, həm də digər azlıqda olan qruplar üçün qiymətli ola bilər. Doğma-dövlətin dərsləklər və digər tədris kitablarının təchizatına gələndə, nəzərə alınmalıdır ki, onlar bəzi hallarda nəzərdə tutulan azlığın təcrübə və arzularını kifayət qədər və dəqiq əks etdirmir. Çünki onlar doğma ölkədə, orada yaşayan insanlar tərəfindən hazırlanır və bu insanlar azlıqların yaşadığı ölkədən uzaqdadırlar.

³⁵ CDL-İNF (2001)19.

³⁶ Ermənistanla dair Məsləhət Komitəsinin Rəyi ACFC/İNF/OP/İ (2003) 001, paragraf 63; Moldaviyaya dair məsləhət Komitəsinin Rəyi ACFC/İNF/OP/İ (2003)002, paragraf 116. Həmçinin Məsləhət Komitəsinin Polşaya Dair Rəyində Maddə 18-də qaldırılmış fikirlərə də baxın. ACFC/İNF/OP/İ (2004)005.

Təhsildən bərabər hüquqla istifadə

a) Təhsilin qanuni və təşkilati şəbəkəsi Təhsil almaq və təhsildəki hüquqlar aydın və məntiqli qanuni aktlarla müəyyənləşməli və qorunmalıdır. Dövlət Tərəfləri həmçinin ölkə, region, yerli səviyyədə qəbul edilmiş qanunvericiliyə əməl olunması üçün vacib maliyyə resursları müəyyən etməlidir. Son illərdə Avropanın bir çox ölkələrində təhsil büdcəsinin azaldığı halda bu həmişə xüsusi hal olmur. Bəzən azlıqların təhsilinə dair təhsil qanuni və digər qanuni aktlar (dövlət dili haqqında qanunlar kimi) arasında ziddiyyətlər var.

Azlıqların dili bir çox hallarda ölkə ilə heç bir mədəni tarixi əlaqəsi olmayan digər dillər kimi rəsmi xarici dil adlandırılır.

Məsləhət Komitəsi vurğuladı ki, azlıqların dili Dövlətin linqvistik və mədəni sərvətinin bir hissəsi kimi tanınıb qəbul edilməlidir.³⁷

Digər hallarda bu sahədəki qanun və direktivlərin mürəkkəbliyi ondadır ki, nəzərdə tutulanlar (məktəb rəhbərləri, məsul şəxslər, müəllimlər, valideynlər və şagirdlər) sinfin, yaxud məktəbin qorunması və ya ləğv edilməsi üçün ilkin tələblərlə bağlı mövcud qaydaları, hüquqları və vəzifələri bilmirlər. Xüsusilə Çərçivə Konvensiyasının ölkə, region və yerli səviyyələrdə dəqiqlik və əlaqəlilik tələb edəndən bəri Çərçivə Konvensiyası müddələrinin əlaqəli yerinə yetirilməsi üçün qanunun möhkəmliyi və aydınlığı ilkin şərtidir. Qanuni şəbəkənin mürəkkəbliyi məsələsi təhsildə mərkəzləşmənin olmaması kimi hazırki tendensiya ilə əlaqələnmişdir. Bu halda məsul şəxslər yerli hakimiyyət və sonra məktəb direktorlarıdır. Onlara təsir edən qərarların qəbulunda şüurlu şəkildə iştirak etməyi bacarmaq üçün müəllimlər, valideynlər və şagirdlər müxtəlif məsələlər barəsində hansı qanuni müddəalar əsasında və kimin qərar verdiyini bilməlidirlər. Buraya azlıqların təhsilinin maliyyələşdirilməsi haqqında qərarlar da daxildir.

Qanuni şəbəkəylə bağlı aspekt nəzarət vasitələri və təhsillə bağlı qanuni müddələrin mövcudluğu ardıcılığıdır. Bir çox Dövlətlərin konstitusiyalarında, o cümlədən bir sıra qanunverici sənədlərində təhsil hüququna dair əsasnamələri olsa da, qeyd edilməlidir ki, Dövlət Hesabatlarında demək olar ki, bu əsasnamələri həyata keçirən nə ölkə, nə də yerli səviyyədə qanuni və digər vasitələr barəsində demək olar ki, heç bir informasiya yoxdur. Təhsil sahəsində məhkəmə təcrübəsinə rast gəlinmir. İstisnalardan biri Slovene azlıqlar üçün ibtidai təhsilə dair Konstitusiya Məhkəməsinin Qərarı ilə bağlı Avstriyanın Dövlət Hesabatında verilmişdir.³⁸

³⁷ Polşaya dair Məsləhət Komitəsinin rəyi ACFC/İNF/İ (2004) 005, 68-69-ju paragraflar.

³⁸ Avstriyanın Dövlət Hesabatı ACFC/SR (2000)3 Konstitusiya Məhkəməsinin 15 Dekabr 1989-cu il ibtidai məktəb sistemində dair Qərarında (Kolleksiya VFSLg. 12.245/1989) göstərilir ki, Karinsia (Jarinthia) üçün azlıqların Məktəbi Aktının 10 bölməsi paragraf 2 konstitusiyaya uyğun deyil və nəticədə həmin qanunun 11 bölməsində, həmçinin münasib Karinsiya yerinə yetirilmə qanununun 1-ci bölməsinin 1-ci paragrafında ifadə Konstitusiyaya tərəfindən təsdiqlənmədiyi üçün ləğv edilmişdi. Konstitusiya məhkəməsi belə qəbul etmişdi ki, Vyana Dövlət Müqaviləsində (Maddə 7(2)) olduqca münasibdir. Slovenye azlığına mənsub Avstriya vətəndaşlarının ictimai hüququ Sloveniya dilində elementar təhsil

b) Romalıların təhsildən istifadəsi

Çərçivə Konvensiyasının bir çox dövlətlərində Roma uşaqlarının keyfiyyətli təhsildən bərabər istifadə etməsi və onların cəmiyyətlərə inteqrasiyası daimi problemdir.

İzolə edilmiş, çox vaxt digər şagirdlərə təklif olunandan aşağı standartlı təhsil Roma valideynləri və şagirdlərinin ümitsiz mövqələrinə dəqiq misaldır. Məsləhət Komitəsi dəfələrlə Roma tələbələrinin izolə olunmasını tənqid etmiş bu işə son qoymaq üçün edilən cəhdləri alqışlamışdı.³⁹ Digər qarşıya çıxan problemlər Roma uşaqlarının digər uşaqlar, hətta müəllimlər tərəfindən ələ salınması, qeyri-münasib və mədəniyyət baxımından qabaqcadan yanlış tərtib olunmuş, təhsil sistemində istifadə olunan testlər, Roma dilinin məktəblərdə tam tanınmaması, az gəlir və Romalıları üçün məktəb yeməklərinin olmamasıdır. Məsləhət Komitəsi qız və oğlanlarla rəftarda fərqləri müşahidə etmişdi. Məsləhət Komitəsi bu problemin qarşısını alacaq cəhdləri dəstəkləyir, məsələn, məktəb yeməklərinin təklif edilməsi, ictimai nəqliyyatdan istifadə, Roma məktəb assistentləri müəllimlərinin təlimi, Rumıniyaya dair Rəyində Məsləhət Komitəsi məmnun qalmışdır ki, görülən tədbirlərdə Roma vasitəçiləri və məktəb inspektorlarının mövqeyi nəzərə alınmış və ali təhsildə Roma tələbələri üçün yerlər götürülmüşdür.⁴⁰

Maddə 12(3)-də fikirlərin xülasəsi

Milli azlıqlara mənsub insanların keyfiyyətli təhsil almasına təminat vermək üçün Dövlətlər aşağıdakı 3 sahədə qətiyyətli olmalıdır.

- əmin olmalıdır ki, bütün uşaqlar (Roma da daxil olmaqla) adlarını məktəblərə yazdırmış və qaçqın və köçəri, yaxud yarım-köçəri vəziyyətdə yaşayan insanların çətinlikləri nəzərdə tutulmuş və fəal tərzdə həll edilir. Təhsilin mövcudluğu, yaxud təhsilin bəzi təbəqələrinin istisna olaraq rəsmi dildə olması milli azlıqlara və digər qruplara mənsub insanların təhsil almasına maneə olur (məsələn, yenicə gəlmiş mühacirlər və qaçqınlar).

- Bütün şagirdlərin, o cümlədən milli azlığa mənsub olanların məktəbə gəlməsinə əmin olmaq və nəzarət etmək. Məktəbəqədərki təhsilin mümkünlüyündə, məktəb avadanlıqlarında, məktəbə fiziki daxil olma və nəqliyyat, yaxud uşaqların məktəbdə təhlükəsizliyinə təminatdakı çatışmazlıqlar, o cümlədən valideynlərin sosial-iqtisadi problemləri, təhsil sistemində etibarlılığın çatışmazlığı valideynlərin uşaqlarını

almaqdır. Bu təkcə «Cənubi Karintiya regionlarındakı «ilkin Sloveniyaya» deyil, uyğun olaraq bu hüquq bütöv Karintiya ərazisinə tətbiq edilir.

³⁹ Bax. Məsələn, Məsləhət Komitəsinin Avstriyaya dair ACFC/İNF/OP/İ (2002) 009, Çex Respublikasının ACFC/İNF/OP/İ (2002)2, Macarıstanın ACFC/İNF/OP/İ (2001)4 və Xorvatiyanın ACFC/İNF/OP/İ (2002) 003 Hesabatlarına.

⁴⁰ Rumıniyaya dair Məsləhət Komitəsinin Rəyi ACFC/İNF/OP/İ (2002) 001, paraqraf 57. Həmçinin baxın yuxarıdakı bölmələrdə «təhsilin imkanları» bölməsinə, o cümlədən Məsləhət Komitəsinin Slovakiyaya dair Rəyinə ACFC/İNF/OP/İ (2001)1.

məktəbəqədərki müəssisələr və məktəblərə həvəssiz göndərməsinə və şagirdlərin dərslərə getmək istəməmələrinə səbəb ola bilər.

- Məktəb nailiyyətlərinin, dərslər buraxmalar və məktəbdən uzaqlaşma göstəricisi, savadlılıq, təhsilin başa çatdırılması, göstəricilər, gender fərqliliyi, ali məktəblərə daxil olma və ardıcıl olaraq işə düzəlmə mümkünlüyü monitorinq edilməlidir. Bəzi hallarda hazırlıq sinifləri və fərdi assistentlər (vasitəçilər) məsləhətçilər çatışmazlığı olan mühitdən olan şagirdlər üçün vacib ola bilər. Əsas təhsil sisteminin mühüm ayrılmaz hissəsi yaşlıların təhsilidir.

2.2. Çərçivə Konvensiyasının 13-cü Maddəsi

13 (1) özlərinin təhsil sistemi şəbəkəsi daxilində Dövlət Tərəfləri qəbul edilməlidir ki, milli azlıqlara mənsub insanların öz özəl təhsil və təlim qurumlarını yaratmaq və idarə etmək hüquqları var.

13 (2) Bu hüququn həyata keçməsi Dövlət Tərəfləri üzərində heç bir maliyyə öhdəliyi qoymur.

2.2.1. İzahedici hesabat

72. Tərəflərin milli azlıqlara mənsub insanların öz özəl təhsil və təlim qurumlarını yaratması hüququnun tanınması öhdəliyi onların təhsil sistemi, xüsusilə də məcburi məktəblə bağlı qaydalarının tələblərinə tabe olmaqdır. Paraqrafda bəhs edilmiş belə qurumlar digər qurumlar kimi eyni nəzarət formasına tabe ola bilərlər, xüsusilə də öyrətmə standartları ilə bağlı. Əgər tələb olunan standartlar varsa, onda istənilən təltif olunan təsnifatlar rəsmi tanınmalıdır. Uyğun ölkə qanunvericiliyi obyektiv meyara əsaslanmalı və diskriminasiyasız prinsiplərə bağlanmalıdır.

73. Paraqraf 1-də verilmiş hüququn yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulan Tərəfə maliyyə öhdəliyi vermir və Tərəf də həmçinin bu işin mümkünlüyünü inkar etməlidir.

2.2.2. Əsas Məsələlər

Məsləhət Komitəsi əksər Rəylərində hesab edir ki, Maddə 13-ün yerinə yetirilməsi xüsusi müşahidələrə ehtiyac yaratmışdır. Bir çox hallarda bu nəzərdə tutulan milli azlıqların öz təhsil təşkilatlarını yaratmaq üçün maliyyə vəsaitlərinin olmaması faktının nəticəsidir.

İzahedici Hesabat göstərir ki, ictimai, o cümlədən özəl də daxil olmaqla bütün təhsil qurumları hər Dövlətin təhsil sisteminin tələblərinə tabedir. Dövlət Tərəfləri uyğun olaraq Çərçivə Konvensiyasının təhsil müddəalarını öz təhsil sisteminin elementləri kimi yerinə yetirə bilər.

Bir neçə hala dair, Avstriya, Almaniya və İsveçrə də daxil olmaqla, rəyində Məsləhət Komitəsi geniş şərhlər vermişdir. Avstriya ilə bağlı Məsləhət Komitəsi Vyanadakı Komenski Məktəbində Çex və Slovak ikidilli təhsilinin ictimai maliyyələşməsinə müzakirə etdi. Macar və Xorvatlara təhsil təklif edən özəl məktəblərə endirim etmək barədə tövsiyəsini bildirdi. Komenski Məktəbi ilə bağlı Məsləhət Komitəsi dedi:

«Məsləhət Komitəsi özəl məktəb Aktının bunu etmək üçün heç bir öhdəlik qoymadığı halda Avstriya hökumətinin Komenski məktəbindəki müəllim heyətinin xərclərini müqavilə əsasında ödənməsi faktını alqışlayır. Bununla belə Çex və Slovak azlıqları Məsləhət Komitəsinin diqqətini öz məktəblərində adi xərcləri ödəməkdə get-gedə artan çətinliklərinə yönəldirlər. Uyğun olaraq Məsləhət Komitəsi Avstriya hökumətini Çex və Slovak nümayəndələri ilə müzakirələri davam etdirməyə təhrik edir. Bu yolla maliyyə probleminə məktəbin uzunmüddətli gələcəyini qoruyacaq həll tapacaqdır. Məktəbin tarixi əhəmiyyəti, onun dilləri və mədəniyyətləri ötürmə roluna görə Çex və Slovak azlıqları onun qorunması və inkişafına birinci məsələ kimi baxırlar»⁴¹.

İsveçrənin hadisəsində Məsləhət Komitəsi tövsiyə etdi ki, ərazi prinsipləri əsasında müəyyən kantonlarda azlıqların dilində özəl məktəblər yaradılmasına qoyulan məhdudiyətlərin təsiri nəzərdən keçirilsin. Məsələn, Berndə Məsləhət Komitəsi hesab edir ki,

«...Çərçivə Konvensiyasında 13-cü Maddəyə görə belə məhdudiyət problematıkdı. Sanki bu azlıqların ənənəvi ərazilərindən kənarında azlıqların dilində tədris edən özəl məktəblərin yaradılmasının qarşısını alır. Federal hakimiyyət bununla bərabər qeyd edir ki, milli azlıqların dilində özəl məktəblərin açılmasına imkan verilməməsi haqqında onların məlumatı yoxdur. Məsləhət Komitəsi səlahiyyətli orqanları təhrik edir ki, onlar xüsusilə də Bern kimi böyük şəhərlərdə yaşayan italyan dillilərin bu baxımdan ehtiyaclarını təmin etmək üçün nəzərdə tutulan kantonların qanunverici müddəalarına mane yaratmasınlar».⁴²

⁴¹ Avstriyaya dair Məsləhət Komitəsinin Rəyi ACFC/INF/OP/İ (2002) 009, paraqraf 59.

⁴² İsveçrəyə dair Məsləhət Komitəsinin Rəyi ACFC/INF/OP/İ (2003) 007, paraqraf 66.

Dövlət Tərəfləri təminat verməlidirlər ki, ərazi prinsiplərinin yerinə yetirilməsi azlıqda olan qruplar və onların daxilindən sub-gruplar arasındakı qeyri-diskriminasiya prinsiplərini pozmayacaq.

Azlıqların özəl təhsilinin keyfiyyəti və ona nəzarət haqqında Məsləhət Komitəsinin Rəyində məsələlər qalxmamışdı.

2.3. Çərçivə Konvensiyası. Maddə 14.

14 (1) Dövlət Tərəfləri qəbul etməlidirlər ki, milli azlıqlara mənsub insanların öz dillərini öyrənmək hüququ var.

14 (2) Ənənəvi olaraq yaxud böyük sayda milli azlıqlara mənsub insanların məskunlaşdığı ərazilərdə, əgər mühüm tələbat varsa, Dövlət Tərəfləri nə qədər mümkündür və təhsil sistemlərinin Şəbəkəsi daxilində əmin etməyə çalışmalıdır ki, həmin azlıqlara mənsub insanların öz dillərini öyrənməyə və bu dildə təhsil almağa adekvat imkanları var.

14(3) Bu maddənin paraqraf 2-sinin yerinə yetirilməsi rəsmi dilin öyrənilməsinə və həmin dildə tədrisə maneə qoymur.

2.3.1. İzahedici Hesabat

Paraqraf 1

74. Milli azlıqlara mənsub hər şəxsin öz dilini öyrənmə hüququnun tanınması öhdəliyi şəxslərin öz kimliklərini təsdiq etmək və qorumaq üçün mühüm prinsiplərdən biridir. Burada istisna ola bilməz. Paraqraf 2-də verilmiş prinsipləri pozmadan xüsusilə Dövlət Tərəfindən maliyyə məsələsi ilə bağlı, bu paraqraf müsbət fəaliyyət göstərmir.

Paraqraf 2

75. Bu müddəa azlıqların dilinin tədrisi və bu dildə tədrisi nəzərdə tutur. Azlıqların dilinin tədrisi və bu dildə tədrisin mümkün maliyyə, inzibati və texniki çətinliklərlə əlaqəsində bu müddəa çox mütəhərrikdir və Dövlət Tərəflərinə geniş sərbəstlik verir. Azlıqların dilində təhsil və ya dilin tədrisinə təminat vermək bir neçə şərti nəzərə almaq deməkdir, xüsusilə də orada uyğun milli azlıqlara mənsub şəxslərdən «mühüm tələb» olmalıdır. «Nə qədər mümkündür ifadəsi» göstərir ki, belə təlimat nəzərdə tutulan Dövlət Tərəfinin mümkün olan resurslarından asılıdır.

76. Mətn «xüsusi tələb»in müəyyən edilməsindən şüurlu şəkildə yayınmışdır. Sözün bu asan forması imkan verir ki, Dövlət Tərəfləri öz ölkələrinin xüsusi şəraitlərini nəzərə alsınlar. Bu cür təlimatlara təminat vermək üçün tərəflər özlərinin xüsusi təhsil sistemini nəzərə alaraq vasitələri və tənzimləmə yollarını seçə bilirlər.

77. Bu paraqrafda təklif edilmiş alternativlər – «azlıqlarının dilinin tədrisi və bu dildə təhsil almaq» qarşılıqlı istisna deyillər. Hətta belə olduqda da Maddə 14, paraqraf 2 Dövlətin qarşısında bunların ikisini də etmək öhdəliyini vermir. Onun sözləri Dövlət Tərəflərinə azlıqların dilinin tədrisi, həmçinin bu dildə tədrisin yerinə yetirilməsinə məhdudiyət qoymur. Bu müddəanın obyektinə çatmaq vasitələrindən biri ikidilli təhsildir. Bu paraqraftan qalxan öhdəliklər məktəbə qədər təhsil üçün də genişlənə bilər.

Paraqraf 3.

78. Azlığın dilinin öyrənilməsi, yaxud bu dildə təhsil almaq imkanları rəsmi dilin öyrənilməsinə və bu dildə tədrisə mane olmadan edilməlidir. Doğrudan da rəsmi dili bilmək əlaqə və inteqrasiya amildir.

79. Bu müddəanın həllində yaranan xüsusi sualları həll etmək 2-dən artıq rəsmi dili olan dövlətlər üçündür. Buraya daxil olan müddəaların həyata keçməsi xüsusi məsələləri həll edəcəkdir.

2.3.2. Əsas Məsələlər

Maddə 14-ün strukturu

Bu mühümdür ki, Çərçivə Konvensiyasının Maddə 14 (1)-i açıq-aşkar azlığın dilinin öyrənilməsi hüququnu yada salır. Maddə 14 (2) azlıqların dilini tədris etmək və bu dildə təhsil almaq hüquqlarını fəal şəkildə reallaşmağa yönəltdiyi halda Maddə 14(1) öyrənmək hüququnu passiv tərzdə xatırladır. Dövlət Tərəfləri bu halda onların hüququnu qanunverici və təhsil sistemlərində tanımalıdırlar, hətta bütün bu şəraitdə təhsilin müddəası üçün avtomatik iqtisadi məsuliyyət yaratmasa da, bəzi hallarda Məsləhət Komitəsi bir çox digər azlıqların dilində təhsil almağa dair müddəalar olduğu halda Roma dilində təhsilə hüquq verən müddəaların olmamasını tənqid etmişdi.⁴³

Maddə 14 (2)-yə bir sıra «ərazilərdə məskunlaşmış», «ənənəvi, yaxud çoxlu sayda», «əgər mühüm tələb varsa», «nə qədər mümkündür», «onların təhsil sistemi şəbəkəsi daxilində!», «uyğun imkanlar» kimi cümlələrlə təsvirlər verilmişdir.

Maddə 14 (2)-də verilmiş hüquq 2 elementdən ibarətdir (milli azlığın dilinin tədrisi, yaxud bu dildə təhsil) bunlara Məsləhət Komitəsi qarşılıqlı istisna olmayan alternativlər kimi baxmışdır.⁴⁴ Maddə 14 (2) Dövlətin qarşısına bunların hər ikisini yerinə yetirmək öhdəliyi qoymasa da, onun məzmunu Dövlət Tərəflərinin qarşısında azlıqların dilinin tədrisi, həmçinin bu dildə təhsili ilə bağlı maneə qoymur. Bu müddəanın məqsədinə çatmaq üçün ikidilli tədris ola bilsin ki, vasitələrdən biridir. İzahedici Məlumat bizə xatırladır ki, bu müddəa həmçinin məktəbəqədər təhsilə də aiddir.

⁴³ Slovakiyaya ACFC/İNF/OP/İ (2001)001 və Rumıniyaya ACFC/İNF/OP/İ (2002)001 dair Məsləhət Komitəsinin Rəyi.

⁴⁴ İsveçə ACFC/İNF/OP/İ (2003)003 dair Məsləhət Komitəsinin Rəyi.

Maddə 14 (2)-dəki cümlələr Dövlət Tərəflərinə nəzərə çarpacaq dərəcədə mütəhərriklik versə də, Məlumat Komitəsi bu fikirdədir ki, Dövlət Tərəfləri ehtiyacların qiymətləndirilməsini, azlıqların Maddə 14-dəki və Maddə 14 (1)-in sözsüz təminat verdiyi hüququn yerinə yetirilməsinə əmin olmaq üçün görüləcək tədbirlərin layihələndirilməsinə və həyata keçirilməsinə azlıqların cəlb edilməsini fəal şəkildə reallaşdırmalıdır.

Qorunan dillər

«Azlığın dili» anlamı ilk baxışda görüldüyü kimi aydın deyildir. Bu belə mənə verə bilər:

- a) Bu dil azlıqda olan qrupun ənənəvi və tarixi dili kimi nəzərdə tutula bilər;
- b) Azlıqda olan qrupun işlətdiyi dil (məs: keçmiş Sovet İttifaqına mənsub bir sıra ölkələrdəki Roma azlığına mənsub insanların istifadə etdiyi Rus dili);
- c) Azlıqdakı qrup daxilində çoxluğun istifadə etdiyi, yaxud əksər vaxt azlıqların istifadə etdiyi dil (və ya hər ikisinin kombinasiyası);
- d) çoxluğun dilindən fərqlənən dil.

Bəzən qanunvericilikdə və Dövlət Hesabatlarında istifadə olunan Sadəcə «Ana dili» anlamı da uyğun olaraq tam aydın deyil, belə ki, aşağıdakı mənaları verə bilər:

- a) anadan keçən dil (bütün gender meylləri ilə bu mədəniyyətləri və kimlikləri ötürür;
- b) insanın öyrəndiyi ilk dil;
- c) insanın ən yaxşı bildiyi dil;
- d) insanın ən sərbəst istifadə etdiyi dil;
- e) bu dildə danışan insanı özü və ya başqaları bu «dilin daşıyıcısı» kimi qəbul edirlər.

Həm də qeyd edilməlidir ki, «ana dili» Maddə 14-də görünür, buradan da uyğun olaraq belə alınır ki, Çərçivə Konvensiyasının Maddə 3-də saxlanılan özünü müəyyən etmə prinsiplərinə əməl edərək milli azlıqlara və qrup şəklindəki azlıqlara mənsub insanlar «özlərinin» dili kimi qəbul etdikləri dilin əsasında özlərini sərbəst təqdim edə bilərlər.

Dillərin toplusunu və dəqiq sərhədlərini (lingvistik və coğrafi) formalaşdıran dillər tez uyğunlaşan və dəyişkəndirlər və bu cür də qalacaqlar. İnsanlar bir neçə dil öyrənməyi bacarırlar. İnsanlar həmçinin müxtəlif dilləri bilirlər, onları müxtəlif ərazilərdə və müxtəlif səviyyələrdə istifadə edirlər. Bu qlobalizasiya və inkişaf etmiş qarşılıqlı fəaliyyət dövründə bütün hallarda aydındır ki, çoxdillilik güclü funksional, dərk etmə və emosional üstünlüklər verir. Çərçivə Konvensiyasının özü ikidilliliyi dəstəkləmək və gücləndirməyin tərəfindədir. (Maddə 12 (1) və 14-ün birgə yerinə yetirilməsi vasitəsilə. Göstərilən səbəblərdən də nəzərdə tutulan qruplar və insanlarla (şagirdlər, valideynlər, müəllimlər, azlıqların nümayəndələri, mərkəzi və yerli səviyyədə səlahiyyətli şəxslərlə) davamlı məsləhətləşmələr uğurlu dil təhsili

proqramlarında mühümdür. Bu da həmçinin Çərçivə Konvensiyasının Maddə 15-də təminat verildiyi kimi milli azlıqlara mənsub insanların iştirak hüququndan irəli gəlir.

Rumın dilinin tədrisi və onun vasitəsilə tədris Romalıların təhsilindən istifadəsinə təminat verən cəhdlərin vacib elementi kimi Dövlət Hesabatlarında və Məsləhət Komitəsinin Rəylərində get-gedə daha çox müzakirə olunur. Məsləhət Komitəsinin Rumıniyaya dair Rəyində göstərilirdi ki, bu ölkədə nəzərə çarpan sayda Roma icması yaşasa da, Roma dilində təhsil təcrübəsi yoxdur. Məsləhət Komitəsi Roma dilində tədris vermək üçün uyğun imkanlara təminat verən tədbirlər görülməsinə çağırır.⁴⁵

Avropa Şurası və onun Dil Siyasəti Bölməsi ikidilli və çoxdilli təhsil də daxil olmaqla uğurlu dil təhsili proqramlarının vacib ilkin şərtləri və müxtəlif metodlarının sahəsində olduqca böyük imkanlara malikdir.⁴⁶ Regional və Azlıqların Dillərinə dair Avropa Nizamnaməsinə əsasən Avropa Dövlətlərinin çoxu xüsusi öhdəliklər daşıyır.

Öhdəlikləri əhatəsi

Məsləhət Komitəsi öz rəylərində ifadə olunan tələb çox aşağı olsa da belə hökumətləri «fəal yaşamağa» səsəyir. (Birləşmiş Krallıqlara Dair Rəy) Burada həmçinin siniflərin yaradılması üçün azsaylı başlanğıc siniflərdən razılıq edilmişdi. (məsələn, Ukraynada kənd ərazisində 5 şagird və qeyri-kənd ərazilərində 8-10 şagird; İsveçrədə bəzi dillər üçün 1 şagird, digərlərində 5 şagird, lakin bunlar müəllimlər olduğu halda mümkündür ki, bu hal Məsləhət Komitəsi tərəfindən tənqid edilmişdi. Avstriya məlumat verir ki, hər sinifdə minimum 7 şagird var ki, bu da müfəssəl müddəalara müşayiət olunur. Şagirdlərin maksimum sayı hər sinifdə 20 nəfərdir. Məsləhət Komitəsi, bunun əksinə, müəyyən etmişdi ki, Çərçivə Konvensiyasının 14-cü maddəsinə əsasən Serbiya-dilli məktəblər üçün sinifdə 20 nəfərin olması xeyli çoxdur.⁴⁷

Dövlətlər Çərçivə Konvensiyasına daxil olanlardan əlavə Maddə 14-də saxlanan hüquqlara əlavə keyfiyyətlər artırmamalıdır, Norveçə dair Rəyində Məsləhət Komitəsi göstərmişdir:

Mövcud qaydalar nəzərdə tutur ki, ikidilli baza təhsili maksimum kimi planlaşdırılmış regionlarda Sami və Kven-Finişlər azlıqlar üçün deyil. Bu o vaxta qədər nəzərdə tutulur ki, adi tədris proqramına əməl etməyi bacarmaq üçün Norveç dilində kifayət qədər yaxşı bilik alacaqlar.

⁴⁵ Rumıniyaya dair Məsləhət Komitəsinin rəyi ACFC/INF/OP/İ (2001)1.

⁴⁶ Məsələn Padraig O Riagain and Georges Lüdi: «İkidilli təhsil: «Bəzi Siyasət Məsələləri» Dil Siyasəti Bölməsi DGİV, Məktəb Direktoru, Məktəbdən kənar və Ali Təhsil, Avropa Şurası, 2003. Buraya əlavə kimi ikidilli təhsil üçün siyasət məzmununda qərar qəbul edənlər üçün faydalı olan siyahı daxildir.

⁴⁷ Avstriya ACFC/INF/OP/İ (2002)009, Ukrayna ACFC/INF/OP/İ (2002)010, Birləşmiş Krallıqlar ACFC/INF/OP/İ (2002)6 və Almaniya ACFC/INF/OP/İ (2002)008, paraqraflar 59-60 dair Məsləhət Komitəsinin Rəyləri.

Yadda saxlayaq ki, Maddə 14-ün təminatı Dövlət Dilini bilməməyi nəzərə alınmışdır. Məsləhət Komitəsi hesab edir ki, səlahiyyətli şəxslər milli azlıqlar arasında deyilən təminatların olmadığı ərazilərdə onların dilinin öyrənilməsinə və bu dildə təhsilə nə qədər tələb olduğunu araşdırmalıdır. Nəticədən asılı olaraq, vacibdirsə, hazırkı qanuni və praktik vəziyyəti inkişaf etdirməlidir.⁴⁸

Dil təhsilində konkret metodları inkişaf etdirib və yerinə yetirdikdə Dövlət Tərəfləri aşağıdakıları əks etdirməli və onlara əsasən qərar verməlidir:

- azlıqda olan dillərin öyrənilməsi imkanları və həcmi (buraya təhsilin səviyyəsi, saatların sayı; ictimai məktəb sistemi yaxud qeyri-formal özəl tədris);
- tədrisin könüllü, yaxud məcburi olması;
- azlıqların dilində tədrisin və ya dilin öyrənilməsinin təhsil sisteminin müxtəlif təbəqələri vasitəsilə davam etdirilməsi.

Bu cür cəhdlərin xeyli hissəsi ATƏT-in (1996) Milli azlıqların Təhsil Hüquqlarına dair Hague Tövsiyələrində tapıla bilər. (Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities of the OSCE (1996). Bu sənəd azlıqların təhsilinin bəzi mühüm cəhətlərinə dair informasiyanı saxlayan mükəmməl məndir.⁴⁹ Hague Tövsiyələri Çərçivə Konvensiyasının ruhuna və Uşaq Hüquqları Konvensiyasında təsvir olunan təhsil məqsədlərinə əməl edir. Bu halda azlığın kimliyini və dilini onların yaşadığı cəmiyyətlərdəki inteqrasiyası, həmçinin müxtəlif fərdlər və qruplar arasında dialoq hesabına qorumaq və inkişaf etdirmək məqsədini yoluna qoymaq ehtiyacını qəbul edir. Əvvəl müzakirə olunduğu kimi Məsləhət Komitəsi öz işində eyni düşüncə tərzinə əməl etmişdir.

Çərçivə Konvensiyası bütün bunlara təhsil sahəsində inkişaf yaratmaq üçün dövlətdə yaşayan insanlar arasında olduqca mühüm olan qarşılıqlı hörmət, anlaşma və əməkdaşlıq, o cümlədən müxtəlif qruplar, həm azlıqların, həm də çoxluqların mədəniyyəti, tarixi, dili və dinini öyrənməyə həvəsləndirmək ehtiyaclarını (Maddə 12) əlavə edir.

Hague Tövsiyələri mərkəzdən idarəetməni aradan qaldırmaq və iştirak məsələlərinə dair faydalı köməklər təklif edir. Nəhayət, təhsilin müxtəlif səviyyələrində ehtiyacların dəyişdiyini təhlil edərkən (ibtidai, ikinci dərəcəli, üçüncü dərəcəli və tətil) Hague Tövsiyələri tədris proqramının tədrisində azlıqların dilindən istifadənin genişlənməsinə dair xüsusi tövsiyələr verir. Yekunda, model tədrisin aşağı səviyyəsində azlıqların dilinin öyrənilməsi və sonra çoxluqların dili vasitəsilə ali təhsil səviyyəsinə də çatması məsələsini ciddi vurğulayır.

Avropa Şurasının daxilində və xaricində artıq mövcud olan bir sıra digər vasitələr və sənədlər vardır. Onlar hər ölkənin, regionun və azlıqların, həmçinin çoxluqların

⁴⁸ Məsləhət Komitəsinin Norveçə Dair Rəyi: ACFC/INF/OP/İ (2003)003, paraqraf 59.

⁴⁹ Hague Tövsiyələrinin tam mətni və İzahedici Qeyd müxtəlif dillərdə bu ünvanda tapa bilərsiniz:
<http://www.osje.org/hjnm/dojuments.html?lsi=true&limit=10&grp=45>

xüsusi ehtiyaclarına cavab verir.⁵⁰ Xüsusilə faydalı vasitə «Four-A-sjheme» adlanır ki, o BMT-də işlənmişdir.⁵¹ Bu sxem insan hüquqları perspektivindən götürülmüş bir neçə əsas keyfiyyət meyarı təklif edir.

Azlıqların təhsili də daxil olmaqla bütün təhsillərdə planlaşdırma və qiymətləndirmə bu sxemdə əks olunduğu kimi aparıla bilər. Birinci 2 A – amilin bütün uşaqlar və tələbələr üçün bərabər əhəmiyyətə malik olduğundan Məsləhət Komitəsi müəyyənləşdirir ki, məqbulluq və uyğunlaşma milli azlıqlara mənsub insanlar üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir.⁵² Four-A sjheme görə təhsil özünün bütün formalarında və bütün səviyyələrində aşağıdakı qarşılıqlı əlaqə yaradan, mühüm xüsusiyyətləri əks etdirməlidir.

Mövcudluq: Fəaliyyət göstərən təhsil institutları və proqramları kifayət sayda və yararlı olmalıdır. Təlim keçmiş müəllimlərin və tədris materiallarının mövcudluğu, bina məsələləri, hər iki cins üçün sanitariya avadanlığı, təmiz içməli su məsələsi bu meyarın ən mühüm məsələləri arasındadır. Çərçivə Konvensiyasına Təhsilin müxtəlif təbəqələrində mövcudluqla bağlı Dövlətlər üçün öhdəliklərin müxtəlif səviyyələri daxildir.

Əlverişliliyin 3 ölçüsü vardır: - diskriminasiyaya yol verməmə, fiziki yararlılıq (münasib coğrafi məskunlaşma, nəqliyyat, müasir texnologiya) və iqtisadi yararlılıq. İnsan hüquqları əsasnaməsinə görə İbtidai təhsil «hamı üçün pulsuz» olmalıdır.⁵³ Avopada Maddə17(2) nəzərdən keçirilmiş Avropa Sosial Nizamnaməsi Dövlət Tərəfləri qarşısında uşaqlar və gənclər üçün ibtidai və orta təhsilin pulsuz edilməsi tələbini qoyur.

Məqbulluq: təhsilin forma və məzmunudur, burada tədris proqramı, öyrətmə metodları tələbələr və valideynlər üçün məqbul olmalıdır (məsələn, münasib, mədəni cəhətdən uyğun və keyfiyyətli). Məqbulluq tam fiziki və sosial mühit üçün uyğundur. Bu meyar milli azlıqlar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb etsə də, bu onları Dövlət Təhsil Sistemində müəyyənləşmiş obyekt və standartlardan avtomatik olaraq azad etmir.

Uyğunlaşma: Təhsil mütəhərrik olmalıdır ki, cəmiyyətdə və icmada baş verən tələblərin dəyişikliyinə uyğunlaşa bilsin, müxtəlif sosial və mədəni qurumlarda tələbələrin ehtiyaclarına cavab versin. Nəzərdə saxlanılmalıdır ki, azlıqlar və çoxluqlar onlara mənsub insanlar inkişaf etdikcə, böyüyürlər. Azlıqların və

⁵⁰ Xüsusi dillərin öyrənilməsi və plurilingvalizmə dair dəqiq vasitə üçün «Avropada Dil Təhsili Siyasətinin inkişafı- Linqvistik Fərqləndirilmə Plurilingval Təhsilə qədər://, 2003 (əsas və icraedici versiyalar. Hər ikisini www.jol.int/lang) əldə etmək olar) bu kitabından götürülmüş Avropa Şurasının Dil Siyasəti Bölməsinin işinə müraciət edin. Inter alia the Guide for the Development of Language Education Policies in Europe – From Linguistic Diversity to Plurilingual Education.

⁵¹ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlara dair Komitənin Təhsil Hüquqlarının Ümumi Şərhi 13 (1999) və BMT-nin Təhsil üzrə xüsusi məruzəçisinin ilkin Hesabatı. U/JT.4/1999/49. “Filling the Frame: Five years of monitoring the Framework Convention for the Protection of National Minorities” ISBN 92-871-5472-2.

⁵² Həmçinin bax: Duncan Wilson. «Çərçivəni Doldurma: Milli Azlıqların Müdafiəsi üçün Çərçivə Konvensiyasının beşillik monitorinqi». ISBN 92-871-5472-2. “Filling the Frame: Five years of monitoring the Framework Convention for the Protection of National Minorities” .

⁵³ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin İbtidai Təhsili üçün Fəaliyyət Planlarının Ümumi Şərhi 11 (1999). «Məcburi» və «pulsuz» təhsili diqqətlə işlənmişdir.

çoxluqların kimliyi daima müzakirə olunur və yenidən qiymətləndirilir, çünki onlar dondurulmayıbdır. Heç bir dil və din donmuş fenomen deyil, bu da Məsləhət Komitəsinin Qanuni işindəki fikri idi.

HİSSƏ III. AZLIQLARA VƏ MİLLƏTLƏR ARASI TƏHSİLƏ TƏSİR EDƏN BAŞLICA MÜLAHİZƏLƏR

Məsləhət Komitəsinin artıq tanış olduğumuz təcrübəsi əsasında azlıqlar və mədəniyyətlərarası təhsillə bağlı təhsil siyasətini müzakirə edərkən mümkündür ki, başlıca mülahizələrin nəzərə alınması lazım olan qısa siyahısı təklif olunsun.

Ümumiləşdirərək Məsləhət Komitəsi bu nəticəyə gəlir ki, azlıqların təhsil siyasəti aşağıdakı mühüm suallara cavab verməlidir:

Niyə? Təhsil sistemində dəqiq məqsədlər hansılardır?

Artıq qeyd edildiyi kimi, Çərçivə Konvensiyası təkcə azlıqların mədəniyyəti və dillərinin müdafiəsini deyil, həmçinin mədəniyyətlərarası əlaqələrin və dialoqların, bütün təhsil cəhdlərində dözümlülük ruhunun, hətta dillərlə bağlı 2 və çoxdillilik ənənəsinin dəstəklənməsini tələb edir. Müxtəlif vəziyyətlər və müxtəlif qruplarla fərqli davranmaq lazımdır ki, onlara effektiv bərabərliyə və keyfiyyətli təhsildən istifadəyə təminat verilsin.

Kim? Jəlb edilən və nəzərdə tutulan iştirakçılar kimlərdir?

Dövlət Tərəfləri müxtəlif milli azlıqların vəziyyətləri, onların ehtiyacları və arzuları ilə bağlı münasib əsas informasiyadan istifadə edə bilməlidir. Coğrafi mövqe, tarixi status və təcrübə, doğma dövlətin dəstəyi, təşkilatın səviyyəsi gender uyğunsuzluğu. Dövlətdən, yerli və regional hakimiyyətdən müxtəlif cavablar tələb edir. Xüsusilə də Roma səyahətçilərinin xoşa gəlməyən mövqeyi Çərçivə Konvensiyasında təsdiqlənən bütün ölkələr tərəfindən nəzərə alınmalıdır.

Təhsilin keyfiyyəti və mümkünlüyünə başqa iştirakçılar da təsir edir. Valideynlər və təhsil alanlar (şagirdlər və yaşlılar) başlıca iştirakçılardır. Bu qruplar və şəxslər dinlənilməli və effektiv iştirakçı hüququ Çərçivə Konvensiyasının Maddə 15-də verildiyi kimi təhsil sahəsi də daxil olmaqla bütün qərarların qəbulunda nəzərə alınmalıdır.

Necə? Hansı vasitələr faydalıdır və mümkündür?

Təhsil ehtiyaclarının forması və məzmunu yuxarıda müzakirə olunan məqsədlərə uyğunlaşmalıdır. Bütün tədris proqramlarında çoxmədəniyyətli və mədəniyyətlərarası elementlərin təqdimi birinci addımdır. Müxtəlif növ məktəblər və siniflər fərqli ehtiyacları ödəməyin başqa üsuludur. Çoxmədəniyyətli mühitdə işləyən ikidilli və çoxdilli müəllimlərin təlimi daha bir mühüm addımdır. Bu cəhətlər elə də mükəmməl deyil, lakin onlar ölkədə yaşayan bütün insanlara keyfiyyətli təhsil təklifində mühümdür. Onların yaşayış tərzini dözümlülük və mədəniyyətlərarası dialoq mühitini dəstəkləyir.

ƏLAVƏ: İLKİN ÜMUMİ RƏYİNDƏ MƏSLƏHƏT KOMİTƏSİNİN ÜNVANLANDIRDIĞI TƏHSİL MƏSƏLƏLƏRİNİN İNVENTARI

Maddə 4. [maddə 5, 6, 12, 13, 14-ə çarpaz istinad].

1. Dövlət Tərəfləri milli azlıqlara mənsub insanlara Qanun qarşısında bərabərliyə və Qanunun müdafiəsindən bərabər hüquqla istifadəyə təminat verməyə məsuliyyət daşıyır. Bu baxımdan, milli azlığa mənsub olduğuna görə qarşıya çıxan hər hansı diskriminasiya qadağan edilir.
2. Dövlət Tərəfləri harada lazımdırsa, iqtisadiyyat, sosial, siyasi və mədəni həyatın bütün sahələrində milli azlıqlara və çoxluqlara mənsub insanlar arasında tam və effektiv bərabərlik yaratmaq üçün uyğun tədbirlər görməlidir. Buna görə onlar milli azlıqlara mənsub insanların xüsusi şəraitlərini nəzərə alaraq öhdəliklər götürməlidirlər.
3. Paraqraf 2-yə uyğun qəbul edilmiş tədbirlərə diskriminasiya kimi baxılmamalıdır.

1. Qanun qarşısında bərabərlik və Qanunun müdafiəsindən bərabər hüquqla istifadə

Təhsil sahəsində (qanuni və praktik səviyyədə) Milli azlıqlara mənsub insanların bərabərliyi və diskriminasiya olunmaması

- təhsildə xüsusi anti-diskriminasiya qanunlarının; təhsillə bağlı diskriminasiya müddələrinin olub-olmaması;
- mövcudluğu (qeyri-mövcudluğu), münasib hadisəyə dair qanunun olması;
- təhsildə milli azlıqlara mənsub insanların diskriminasiyasına dair misallar. (şagirdlərə, müəllimlərə və digər təhsil işçilərinə qarşı diskriminasiya münasibəti).

- azlıqların uşaqlarının izolyasiyası. Müəyyən ictimai məktəbdə digər məktəblərin onlardan imtina etməsi ucbatından böyük sayda toplanması (xüsusilə də Roma uşaqlarının);
- azlıqların uşaqlarının (xüsusilə Roma) müxtəlif siniflərdə və məktəb binalarında qeyri-münasib yerləşdirilməsi;
- əqli cəhətdən zəif uşaqlar üçün xüsusi məktəblərdən qeyri-münasib istifadə;

2. Tam və effektiv bərabərlik:

- təhsil sahəsində milli azlıqlara mənsub insanların tam və effektiv bərabərliyi;

- təhsildə milli azlıqlara mənsub insanların qeyri-bərabər mövqeyi (qeyri-bərabər təhsil imkanları və mənbələrdən qeyri-bərabər istifadə);
- iş qəbul etmə, hökumət işlərində və s. sahələrdə onların şəraitlərinə edilən təsir;

- tam və effektiv bərabərliyi təhsil sahəsində almaq üçün əlavə tədbirlər tələb olunur;

- təhsil kimliyin qorunması üçün vasitədir (milli azlıqların ənənəvi və ya kifayət sayda məskunlaşdıqları kənar ərazilər də daxildir).

Maddə 5 [maddə 4, 6, 12, 13, 14-ə çarpaz istinad].

1. Dövlət Tərəfləri milli azlıqlara mənsub insanların mədəniyyətlərini saxlamaq və yaxşılaşdırmaq, onların kimliyinin, xüsusilə din, dil, ənənələrini və mədəni irslərini qorumaq üçün vacib olan şəraiti yaratmaqda məsuliyyətlidir.

[...]

Maddə 6 [maddə 4,5, 12,14-ə çarpaz istinad].

1. Dövlət Tərəfləri dözümlülük və mədəniyyətlərarası dialoq ruhu yaradılmalı, xüsusilə təhsil, mədəniyyət və media sahəsində etnik, mədəni, linqvistik və dini kimliyindən asılı olmayaraq onun ərazisində yaşayan bütün insanlar arasında qarşılıqlı hörmət və anlaşma yaratmaq üçün tədbirlər görməlidir.

2. Dövlət Tərəfləri öz etnik, mədəni, linqvistik, yaxud dini kimliyinə görə diskriminasiya, düşmənçilik və qəzəbə məruz qalacaq insanların müdafiəsi üçün münasib tədbirlər görməyə məsuliyyət daşıyır.

1. təhsil dözümlülük üçün alət kimi

- təhsildə dözümlülük yaratmaq (çoxmədəniyyətli məzmun və təhsil forması)
- təhsil vasitəsilə dözümlülüyn yaradılması (insan hüquqları, dözümlülük, jurnalistlər, polis əməkdaşları və s. üçün fərqlər)
- vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün bərabər təhsil imkanları inteqrasiya vasitələri kimi
- media təhsili dəstəkləyən vasitə qismində.

2. diskriminasiya, düşmənçilik, qəzəbə qarşı müdafiə tədbirləri

- məktəblərdə milli azlıqlara mənsub insanlara qarşı diskriminasiya, düşmənçilik və qəzəbdən müdafiə.

Maddə 8 [4,5,6,12,15 maddələrinə çarpaz istinad].

Dövlət Tərəfləri milli azlığa mənsub hər bir şəxsin dini və inamını aydın ifadə etmək və dini institut, təşkilat və assosiasiyalar yaratmaq hüququnun olduğunu qəbul etməyə təminat verir.

- məktəb tədris proqramlarında dini dərslərdə əks olunan dini fərqlər və dözümlülük
- məktəb tədris proqramında dini təhsilin məcburi və ya könüllü olması

Maddə 9 [6,12 maddələrinə çarpaz istinad]

1. Dövlət Tərəfləri milli azlıqlara mənsub hər kəsin söz azadlığı hüququnu tanımağa təminat verir. Buraya sərhədləri və səlahiyyətli orqanların müdaxiləsini nəzərə almadan öz rəylərini demək, azlıqların öz dilində informasiya və ideyaları almaq və vermək hüququ daxildir. Tərəflər təminat verir ki, onların qanuni sistemlərinin şəbəkəsi daxilində, mediadan istifadə edən milli azlıqlar diskriminasiya ilə üzləşməyəcəklər.

[...].

- azlıqlarla bağlı məsələlərdə jurnalistlər üçün təlim və məlumatın artması
- azlıqda olan jurnalistlərin mediadan istifadə və iştirak üçün təlim imkanlar.

Maddə 12 [4,5,6, 14, 15 maddələrinə çarpaz istinadı]

1. Dövlət Tərəfləri harada mümkündür, milli azlıqlar və çoxluqların mədəniyyəti, tarixi, dili və dininə dair bilik vermək üçün təhsil və tədqiqat sahələrində tədbir görməlidirlər.

2. Bu baxımdan müəllimlərin təlimi və dərslərdən istifadə üçün münasib şərait yaratmalı müxtəlif icmaların tələblərinə müəllimləri arasında əlaqəni yaxşılaşdırmalıdır.

3. Tərəflər milli azlıqlara mənsub bütün səviyyədə insanların təhsildən istifadəsinə bərabər imkanlar yaratmalıdır.

1. Təhsilin mədəniyyətlərarası perspektivinin yaradılması

Xüsusi məqsəd

- milli azlıqların anlanmasını artırmalı və etniklərarası dözümlülük və dialoq mühitinə təsir etmək.

Fəaliyyət sahələri

- milli azlıqların mədəniyyəti, tarixi, dini və ənənələrinin elementlərini əks etdirən məktəb tədris planının nəzərdən keçirilməsi (həmçinin ümumi tədris proqramının bir hissəsi kimi)
- çoxmədəniyyətli məzmununda dərslərlərin təchizatı və yoxlanılması

Əhatə

- tədrisin təbəqələri – bütün tədris təbəqələri, o cümlədən də tədqiqat
- coğrafi ərazilər ümumi məktəb sistemi, milli azlıqların məskunlaşdığı ərazilərlə məhdudlaşmamalı.

Cəlb edilmiş iştirakçılar

- dövlət tədris işçiləri (dövlət rəhbərləri, mərkəzi və yerli səviyyədə, müəllimlər, məktəb rəhbərləri);
- azlıqların iştirakı (valideynlər və tələbələr);
- ikitərəfli əməkdaşlıq;

2. Müəllimlərin təlimi, dərsliklərdən istifadə və çoxmədəniyyətli əlaqə

Müəllimlərin təlimi

- təhsilin çoxmədəniyyətlik miqyasında müəllimin ruhlandırılması, biliyinin artırılması və dəstəklənməsi;
- tarixin tədrisi-mədəniyyətlərarası dialoqun genişlənməsi üçün işlənmiş daha əlverişli yanaşmanın aşkar edilməsi, inkişafı.

Dərsliklərdən istifadə

- azlıqların dil tədrisi üçün keyfiyyətli dərsliklərin əldə edilməsi.

Çoxmədəniyyətli əlaqələr:

- müxtəlif icmaların müəllim və tələbələri arasında əlaqə – başqa sözlə, ikidilli məktəblər, azlıqların dilinin həm də çoxluqlara tədrisi;
- şagird/tələbə qrupları, müəllim heyəti haqqında məlumatın toplanması.

3. Təhsildən istifadə üçün bərabər imkanların yaradılması

(Aşağıda verilən fikirlərə mümkün gəndər uyğunsuzluğu işığında baxılmalıdır)

Qanuni və təşkilati şəbəkə:

- bütün təbəqələrdə təhsil hüququnun konstitusiyaya və qanuni təminatı
- keyfiyyətli təhsildən bərabər istifadəyə təminat verən azlığın təhsil strategiyası
- dövlət təhsil rəhbərləri daxilində azlıqlar üçün ixtisaslaşmış strukturlar
- məktəblərə nəzarət
- təhsil sahəsində azlıqların qərar qəbul etmə işində iştirakı.

Mənbələr:

- Qanunvericilik və strategiyaları yerinə yetirmək üçün dövlət/yerli budcənin maliyyə resursları
- milli azlıqların təhsil təşəbbüslərinə dövlət dəstəyi əhalisi az olan müdafiəsiz azlığın yaxud doğma dövlət tərəfindən dəstəklənməyən azlıqların dəstəyi
- təhsil sahəsində ikitərəfli/çoxtərəfli əməkdaşlıq (müəllimlərin təlimi, dərslik və tədris materialları, tələbə mübadiləsi)

Təhsildən istifadənin mümkünlüyü üçün baxılan xüsusi məsələlər (və tədbirlər)

- *Məktəb qeydiyyatı*

- ◇ azlıqda olan (xüsusilə Roma) uşaqları qeydiyyatata almaqdan imtina etmək
- ◇ köçkün insanlar üçün xüsusi situasiyalar (təhsili yaşadığı yerdə almağa çalışır)
- ◇ milli azlıqlara mənsub səyahət edən insanların və integrasiya olunmuş mühitin mühümlüyü
- ◇ vətəndaşlığın olmadığı halda

- *Məktəbə davamiyyət*

- ◇ dərslər buraxma/zəif davamiyyət/ azad olunma səbəbləri
 - azlıqda olan uşaqlar üçün məktəbəqədərki təhsilin qeyri-mümkünlüyü (həm rəsmi; həm də azlığın dilində)
 - qane etməyən, qeyri-münasib məktəb avadanlığı (məktəblərin münasib fəaliyyəti üçün resursların yarırsızlığı)
 - məktəblərə getməyin çətin və təhlükəli olması, yarırsız, qeyri-münasib əlaqəli xidmət (nəqliyyat)
 - valideynlərin sosial-iqtisadi problemləri
 - valideynlərin uşaqlarını uşaq bağçasına göndərmək istəməməsi
 - təhsil sistemində inamın olmaması.

- *Məktəbin nailiyyəti (bütün səviyyələrdə keyfiyyətli təhsildən istifadə)*

◇ dərslər buraxma /məktəbə davamiyyətin zəif olması/ azadolunma səbəbi:

- məktəbi və ali məktəbi uğurla bitirmiş azlıqda olan tələbələrin sayı (uyğun statistikada çoxluqlar təşkil edən tələbələrlə müqayisədə)
- məktəb nailiyyətinin bir faktoru kimi müxtəlif səviyyələrdə azlıqda olan dillərdə təhsilin davamlılığı
- azlıqların uşaqları (və böyüklər) arasında savadın aşağı olması, yaxud savadsızlıq

◇ xüsusi məqsədlərə azlıqda olan uşaqlar üçün kömək proqramları:

- Romanın səyyar mədəniyyətinə uyğun tədbirlər
- hazırlıq sinifləri (Roma və digər əlil uşaqlar üçün)
- məktəbdə Roma (azlıqda olanlar) kömək edənlər vasitəçi/ekspertlər/məsləhətçilər və dövlətin təhsil rəhbərləri
- fərdi tədris planları

- Təhsildə rəsmi dilin mövqeyi və təhsildən bərabər istifadə

- Milli azlıqda olan yaşlıların xüsusi təhsil ehtiyacları.

Maddə 13 [4,5,6,12,14-cü maddələrinin çarpaz istinadları]

1. Onların təhsil sistemləri şəbəkəsində Dövlət Tərəfləri milli azlıqlara mənsub insanların öz şəxsi təhsil və təlim müəssisəsini yaratmağa və idarə etməyə səlahiyyətləri var.

2. Bu hüquqdan istifadə Dövlət Tərəflərinə heç bir maliyyə öhdəliyi vermir.

1. Özəl təhsil və təlim müəssisələrinin yaradılması və idarə edilməsi hüququ

Qanuni və təşkilati əsas:

- milli azlıqlara mənsub insanların özəl təhsil müəssisəsi, məktəb və universitetlər yaratmaq hüquqlarına aydın hüquqi təminatın mövcudluğu

Qanuni və (yaxud digər maneələr):

- məhdudiyət (tədris dili kimi)

- şərait (mübadiləni təchiz edən ikitərəfli müqavilələrin mövcudluğu kimi)

Özəl təhsil müəssisələrini yoxlamaq üçün Dövlət hüququ. (Qanuniliyə və keyfiyyətə nəzarət)

2. Dövlətin maliyyə öhdəliyi yoxdur

- ümumi qayda özəl təhsil müəssisələri yaratdıqda dövlət azlıqlara maliyyə yardımı etmir

- dövlət maliyyə yardımı etdikdə aydın və obyektiv qanuni meyar lazımdır

◇ harada ki, özəl məktəb milli azlıqlara onların dilində /iki dildə təhsil vermək üçün yeganə imkandır

◇ harada ki, kiçik milli azlıqlar nəzərdə tutulur və onlara doğma dövlətlərindən yardım gəlmir və özlərinin təhsil təşkilatlarını yaratmaq üçün maliyyə dəstəkləri yoxdur.

Maddə 14 [4, 5, 6, 12,13,15 maddələrinə çarpaz istinad]

1. Dövlət Tərəfləri milli azlıqlara mənsub hər bir kəsin öz azlıqda olan dilini öyrənmək hüququ olduğunu qəbul etməlidir.

2. Milli azlıqlara mənsub insanların mənəvi yaşadığı, yaxud onların çoxluq təşkil etdiyi ərazilərdə, əgər mühüm tələb varsa, Dövlət Tərəfləri təminat verməyə çalışacaqlar ki, nə qədər mümkündür milli azlıqlara mənsub insanlara öz dillərini öyrənməyə münasib imkanları olacaq, yaxud öz dillərində təhsil alacaqlar.

3. Bu maddənin 2-ci paragrafı rəsmi dilin öyrənilməsinə, yaxud bu dildə tədrisə maneə yaratmadan yerinə yetirilməlidir.

1. Milli azlıqlara mənsub insanların öz dillərində təhsil almaq hüquqlarının tanınması

Azlıqların dilinin öyrənilməsi hüququna qanuni təminat

2. milli azlıqlara mənsub insanların öz dillərini öyrənmək, yaxud bu dildə təhsil almaq hüquqlarının yerinə yetirilməsi

Yuxarıda göstərilən hüquqların yerinə yetirilməsi üçün tələb olunan şəraitin müəyyənləşməsi üçün görülən tədbirlər

- milli azlıqlara mənsub insanların ənənəvi yaşadığı, yaxud onların çoxluq təşkil etdiyi ərazilərin müəyyənləşməsi
- dil ehtiyacının və «mühüm tələbatın» qiymətlənilməsi

◇ milli azlıqlara dair dəqiq statistikanın olması

◇ xüsusi vəziyyətlərə cavab vermək üçün uyğunlaşmaya olan ehtiyac (coğrafi əhatə və say həddi baxımından)

- Sayca az və səpələnmiş azlıqların ehtiyacları
- Müəyyən azlıqların artması ehtiyacı (məs. Roma dili: xüsusi çətinlik)
- açıq , örtülü siniflərdə/məktəblərdə və azlıqların dilinin öyrənilməsi, ya da bu dildə öyrənmə barəsində qərar qəbul etmənin məsuliyyəti:
- ◇ yerli və regional rəhbərlərin rolu
- ◇ qərar qəbul edilməsində valideynlərin iştirakı/məsləhəti

Seçilmiş konkret metodlar və onların praktik yerinə yetirilməsi

- azlıqların dilində və ya bu dilin tədrisinin imkanları və həcmi (qarşılıqlı istisnalar yox)

◇ təhsilin səviyyəsi və saatların sayı

◇ ictimai məktəb sistemi/milli azlıqların dilinin və bu dildə qeyri-formal öyrənmə

- azlıqların dilində və ya dilinin tədrisinin icbari/fakültativ təbiətli. (Fakültativ olduqda, onun müntəzəm məktəb tədris proqramına inteqrasiyası və necə inteqrasiya etməsi sual olunur).

- azlıqların dilinin, ya da bu dildə tədrisin müxtəlif təbəqələrdə davamlılığı

◇ məktəbdən əvvəlki ikidilli/çoxdilli təhsilin (ictimai, yaxud özəl) ictimai dəstəyi

◇ azlıqların dilində yekun məktəb və qəbul imtahanlarında istifadə olunması

◇ azlıqların dilindən ali təhsil institutlarında istifadə olunması

- azlıqların dilində/çoxmədəniyyətli universitetlərin yaradılması
- azlıqda qalan xalqa mənsub tələbələr üçün norma
- azlıqda qalan xalqa mənsub dildən universitəyə daxil olduqda və final imtahanlarında istifadə
- diplomların tanınması

Mənbələr:

- müəllim təlimi
- dərslük və tədris materialı
- resursların yayılması, xüsusi dilə ehtiyacda tranz və uyğun cavablandırma
- doğma-dövlətlərlə ikitərəfli əməkdaşlıq
- Bazar günü və digər fakültativ siniflərin ictimai məktəb sistemindən kənarında Dövlət tərəfindən (maliyyə/maddi texniki) dəstəklənməsi

3. Rəsmi dilin öyrənilməsi

Rəsmi dilin məcburi tədrisi

Rəsmi dilin tədrisinin keyfiyyəti

Rəsmi dilin əimmersionə proqramlarının müxtəlif modelləri (onlar ya könüllü, ya da məcburidirlər)

Maddə 15 [4,5,6,12,14-cü maddələrin çarpaz istinadı]

Tərəflər milli azlıqlara mənsub insanları mədəni sosial, iqtisadi həyatda, ictimaiyyətlə işlərdə və xüsusilə də onlara təsir edənlərdə effektiv iştirakı üçün vacib olan şəraitlər yaratmalıdır.

- təhsilə milli azlıqlara mənsub insanların ictimai həyatda rolu/iştirakı kimi baxılır
- təhsil milli azlıqlara mənsub insanların ictimai həyatda effektiv iştirakıdır
- milli azlıqlara mənsub yaşlıların, o cümlədən uşaqların effektiv iştirakının mühümlüyü
- milli azlıqlara mənsub insanların ictimai təhsil təşkilatlarında iştirakı (milli azlıqların təhsilində rolu olan insanlar)
- milli azlıqlara yönəlmiş təhsil siyasətinin yerinə yetirilməsinə mərkəzləşmənin təsiri

Maddə 18 [4,5,12, 13,14 maddələrinə çarpaz istinad]

1. Dövlət Tərəfləri, harada vacibdir, digər ölkələrlə, xüsusilə də qonşu Dövlətlərlə ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələr bağlamalıdır. Bununla da əmin edir ki, milli azlıqlara mənsub insanların müdafiəsinə təminat verildiyi göstərilir.
2. Harada münasibdir Dövlət Tərəfləri sərhədboyu əməkdaşlığı gücləndirmək üçün tədbirlər görməlidir.

- təhsil ikitərəfli və regional əməkdaşlıq sahəsi kimi
- digər Dövlətlərin təhsil müəssisələrinin diplomlarının rəsmi tanınmasına dair məsələ.